

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

MARİO LEVİ'NİN ROMANLARINDA BELLEK, KİMLİK VE MEKÂN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurkan DİKMEN

Tez Danışmanı: Dr. Süha OĞUZERTEM

OCAK 2016

MarioLevi'nin Romanlarında Bellek, Kimlik ve Mekân

Memory, Identity and Place in MarioLevi's Novels

Nurkan Dikmen

112667013

Tez Danışmanı: Dr. Süha Oğuzertem

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Süha Oğuzertem

Prof. Dr. Jake Parla Halıparla

Doç. Dr. Kerem Say

J. J.

Tezin Onaylandığı Tarih:

Toplam Sayfa Sayısı: 86

Anahtar Kelimeler:

- 1) bireysel bellek
- 2) toplumsal bellek
- 3) İstanbul
- 4) mekân

Key Words:

- 1) individual memory
- 2) collective memory
- 3) Istanbul
- 4) place

Bütün hakları saklıdır.

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Nurkan Dikmen, 2016

Güzel Yürekli Babama

Ö N S Ö Z

Öncelikle tezin tüm aşamalarında çalışmalarımı yakından takip ederek eleştiri, önerileriyle katkıda bulunan ve değerli yorumlarıyla yanımda olduğunu hissettiren danışmanım Dr. Süha Oğuzertem'e teşekkür ederim. Ayrıca jüri üyeleri Prof. Dr. Jale Parla'ya ve Doç. Dr. Kenan Çayır'a değerli görüşleriyle tezime katkıda buldukları için teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmalarım süresince manevî desteğini gördüğüm tüm arkadaşlarıma yürekten teşekkürlerimi sunuyorum.

Özellikle tezimin genel başlıklarını oluştururken güzel fikirleriyle destek olan Ebru Çavuşoğlu'na, Mario Levi'nin kitaplarını okuyarak düşüncelerini paylaşan Burcu Piri'ye, tezimi okuyarak önerilerde bulunan Hanife Altun'a, Patrick Heusner'a, Gülden Kazaz'a ve İrem Uzunhasanoğlu'na teşekkür ederim. Bu tezin yazılmasına katkıda bulunan biri daha var. Her zaman olduğu gibi tez yazma sürecinde de her türlü sıkıntımı paylaşan, sevgisiyle destek olan ve varlığıyla beni mutlu eden Murat Başaran'a sonsuz teşekkürler. Manevî anlamda hep yanımda olan canım aileme ve özellikle bu zorlu süreçte her zaman beni sevgisiyle kucaklayan ve bana olan sonsuz güveni için annem Şennur Dikmen'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	ii
Abstract	v
Özet	vii
Giriş	1
A. Bir İstanbul Sevdalısı: Mario Levi	7
B. Bireysel Belleğin Toplumsal Bellekle İlişkisi	12
I. Karanlık Çökerken Neredeydiniz’de Kimlik Sorunsalı	14
A. Aile Baskısına Direnen Bir Genç Adam: İzak	15
B. Kimliğin Kaderi ve Yabancılaşma Duygusu	21
C. Toplumsal Baskıyla Şekillenen Bir Karakter: İzak	25
Ç. Öteki’yle “Bir” Olmak	31
D. Kimlik İnşasında İktidarın Ayrıştırıcı Yaklaşımı	34
E. Hep Eksik Bıraktıran Kimlikler	38
II. İçimdeki İstanbul Fotoğrafları’nda Bellek ve Mekân	57
A. Hafızadan Geriye Kalanlar	58
B. Gerçeğe Ulaşmak İçin Yüzleşmek	63
C. Toplumun Getirdikleri	66
Ç. İstanbul Sadece Bir Mekân mıdır?	67
1. Şehrin Hafızası	70
2. Şehrin Duygu Dili	73
3. Bir Göç Şehri	75
Sonuç	77
Kaynaklar	80

ABSTRACT

Mario Levi (b. 1957), the author renowned for placing Istanbul at the heart of his novels, entered the world of literature upon the publication of his first story in 1975. Early in his writing career, Levi predominantly wrote short stories. He continued his literary pursuit with the novels he wrote in the following years. His book, *Not Being Able to Go to a City (Bir Şehre Gidememek)* was published in 1990 and went on to win the Haldun Taner Narrative Prize. Much of his work embraces Istanbul as a catalyst for the formation of his identity, alienation, belonging, and individual memory; such novels include *Istanbul Was a Fairy Tale (İstanbul Bir Masaldı, 1999)* and *Where Were You When Darkness Fell (Karanlık Çökerken Neredeydiniz, 2009)*. *My Istanbul Photographs (İçimdeki İstanbul Fotoğrafları, 2010)* is an Istanbul story in which Mario Levi explores his own experiences intertwined with political and historical detail. In this novel, Istanbul does not only appear as the setting, but also becomes the center of the narrative.

Levi looks at Istanbul from two different perspectives. One perspective is derived from the historic multicultural neighborhoods like Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli inhabited by minorities such as Jews and Christians. The other view is centered on Kadıköy, the Anatolian district where he spent more than half of his life. In his novels, *Where Were You When Darkness Fell* and *My Istanbul Photographs*, it is clear that he longs for the people and the social and cultural structures of the past by looking at Istanbul. According to Mario Levi, memory needs a place, and the importance of Istanbul has a huge influence on the formation of his spatial memory. This study concludes that Istanbul and Istanbul culture have an influence on the formation of individuals' identities in these two novels.

key words: individual memory, collective memory, Istanbul, place

Ö Z E T

Kitaplarının merkezine İstanbul'u almasıyla tanınan Mario Levi (d. 1957), 1975 yılında yayımlanan ilk öyküsüyle yazın dünyasına girmiştir. Yazarlığının ilk yıllarında öykü ağırlıklı eserler vermiştir. Daha sonraki yıllarda yazdığı birçok romanla yazarlık kariyerine devam etmiştir. 1990 yılında kaleme aldığı *Bir Şehre Gidememek* Haldun Taner Öykü Ödülü'nü kazanmıştır. Kimlik, ötekileşme, aidiyet ve bireysel belleğin oluşumuna doğrudan etki eden bir mekân olarak İstanbul'u ele aldığı diğer yapıtları arasında *İstanbul Bir Masaldı* (1999) ve *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* (2009) isimli romanları da yer almaktadır. Romanları arasında otobiyografi türünde olan *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* (2010) Mario Levi'nin kendi deneyimlerinden yola çıkarak kaleme aldığı, siyasi ve tarihi birçok olguyu da dile getirdiği bir İstanbul hikâyesidir. İstanbul sadece bir mekân değil, aynı zamanda kitabın ana merkezidir.

Mario Levi, İstanbul'a iki farklı yakadan bakmaktadır. Birisi, içinde birçok azınlığı barındıran Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli gibi semtlerken diğeri hayatının yarısından fazlasını geçirdiği Kadıköy'dür. Mario Levi'nin *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* ve *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* adlı eserlerinde geçmişteki insanlara ve o zamanın sosyal ve kültürel yapısına özlem duyduğu gözlemlenmektedir. Mario Levi'ye göre bellek mekâna ihtiyaç duyar ve mekânsal belleğin oluşumunda İstanbul'un önemi yadsınamaz. Bu çalışmada, iki romanda da İstanbul ve İstanbul kültürünün bireylerin kimliklerinin oluşmasında etkin bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

anahtar sözcükler: bireysel bellek, toplumsal bellek, İstanbul, mekân

GİRİŞ

1957 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Mario Levi, İstanbul'la ilgili yazdığı eserlerle 20. yüzyıl sonu ile 21. yüzyıl başı Türkçe edebiyatta önemli bir yere sahiptir. Öykücü ve romancı olarak tanınan Levi, 1990 yılında yayımlanan *Bir Şehre Gidememek* adlı öykü kitabıyla aynı yıl Haldun Taner Öykü Ödülü'nü, 1999 yılında yayımlanan *İstanbul Bir Masaldı* adlı romanıyla 2000'de Yunus Nadi Roman Ödülü'nü almasıyla geniş bir okur kitlesinin dikkatini çekmiştir.

Bu tezin amacı Mario Levi'nin romanlarında hâkim olan bellek izleği çerçevesinde kimlik ve mekân sorunsallarını incelemektir. Tezin ilk bölümünde Mario Levi'nin *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı eserindeki karakterin bireysel bellek oluşumunda yaşadığı kimlik sorunsalı incelenirken ikinci bölümde *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* adlı eserindeki kimlik sorunsalının mekâna yansımaları ve bu sorunsal çerçevesinde bellek ve mekân ilişkisi irdelenecektir.

Mario Levi, 1957 yılında Şişli semtinde dünyaya gelir ve çocukluğunun çoğu bu bölgede geçer. O yıllarda Şişli, farklı etnik köken ve inançlardan gelen insanlara ev sahipliği yapan bir yerdir ve Şişli'nin Levi'nin duygu dünyasına etkisi büyüktür. İlkokul öğrenimini yine aynı bölgedeki 19 Mayıs İlkokulu'nda, lise öğrenimini Saint Michel Fransız Lisesi'nde tamamlamıştır. Yükseköğrenimini ise İstanbul Üniversitesi Fransız ve Roman Filolojisi Bölümü'nden almıştır. Levi, üniversiteden mezun olduktan sonra Beyoğlu Anadolu Lisesi'nde bir yıl Fransızca öğretmenliği yapar. Daha sonra dedesinin ithalat işini devralır ve on yıl boyunca o işi yürütür. Bu arada Kadıköy'e taşınan Levi'nin eserlerinde Anadolu yakasının etkileri görülür. Hatta ilerleyen yıllarda kendisini İstanbullu kimliğinin yanı sıra Kadıköylü kimliği ile de tanımlar. Öyle ki, halen haftalık yayımlanan *GazeteKadıköy*'de köşe yazıları

yayımlanmaktadır. 1997'den sonra Yeditepe Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayan Levi, halen aynı üniversitenin Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde görev yapmakta, bu bölümlerdeki öğrencilere seçmeli yaratıcı yazarlık dersleri vermektedir. Levi aynı zamanda, PEN Yazarlar Derneği üyesidir.

Levi'nin yazı hayatı 1984 yılında *Şalom* gazetesinde yayımlanan Franz Kafka'nın *Dönüşüm* adlı eseri üzerine ele aldığı denemesiyle başlar. Bu ilk yazısının ardından çalışmalarına devam eden yazar, *Argos*, *Cumhuriyet*, *Cumhuriyet Dergi*, *Hokka*, *Milliyet Sanat*, *Stüdyo İmge*, *Şalom*, *Varlık*, *Yeni Gündem* gibi dergi ve gazetelerde öykü, deneme ve eleştiri yazıları yazar. *Şalom* gazetesinin kültür-sanat sayfasını bir yıl yöneten Levi, *Hokka* dergisinin yayın kurulunda yer alır. Aynı zamanda *Hokka* dergisinde 1989-1990 yıllarında "Karşı Çıkmalar" başlığıyla köşe yazıları kaleme alır.

Levi, kendisiyle yapılan birçok söyleşide olduğu gibi Biggİstanbul internet sitesi için Pelin Ayan'ın yaptığı söyleşide de atalarının 500 yıl önce İspanya'dan Türkiye'ye göç ettiğini dile getirir. 500 yıldır İstanbul'da yaşayan bir ailenin çocuğu olduğunu ifade eden Levi, İstanbullu olmaktan gurur duyduğunu her fırsatta belirtir. Musevi dinine mensup olan Levi, İspanyol Yahudilerinin konuştuğu dil olan Ladinonun yanı sıra Fransızca ve İngilizce dillerini iyi bilir. Ana dili olarak Türkçeyi benimsemiştir.

Mario Levi'nin 2015 yılı itibariyle yayımlanan on bir eseri bulunmaktadır. İlk kitabı 1986 yılında yayımlanan *Bir Yalnız Adam: Jacques Brel* adlı eseridir. Daha sonra Selim İleri'nin yönetimindeki *Argos* dergisinde "Bir Şehre Gidememek" adlı öyküsü yayımlanmıştır ve aynı adı taşıyan öykü kitabı *Bir Şehre Gidememek*, 1990 yılında Haldun Taner Öykü Ödülü'nü kazanmıştır. 1991 yılında yayımlanan *Madam*

Floridis Dönmeyebilir Levi'nin ikinci öykü kitabıdır. İlk romanı, 1992 yılında yayımlanan *En Güzel Aşk Hikâyesimiz* adlı eseridir. 1999 yılında yayımlanan *İstanbul Bir Masaldı* adlı eseri 2000 yılında Yunus Nadi Roman Ödülü'nü almıştır. Hayatında önemli bir yere sahip olan dedesine ithaf edilen bu eserde İstanbul'un 1920 ile 1980 yılları arasındaki sosyokültürel yaşamı ele alınır. 2005 yılında yayımlanan *Lunapark Kapandı* adlı romanı uzun soluklu bir aşk hikâyesidir. 2009'da yayımlanan *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı romanı bu çalışmanın birinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Bu romandan sonraki eseri, anı denebilecek türde olan *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* 2010 yılında yayımlanmıştır. Çok sevdiği dedesinin ölümü üzerine İstanbul'da gezintiye çıkan yazarın kendisiyle hesaplaşmasını konu alan bu eser, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacaktır. *Size Pandispanya Yaptım* 2013 yılında yayımlanmıştır. Bu romanında kuşaktan kuşağa aktarılan yemekleri konu almıştır. Yazarın son romanı *Bu Oyunda Gitmek Vardı* 2015 yılında yayımlanmıştır. Günümüz İstanbul'unda geçen romanda hayatlarına yön vermeye çalışan insanların arayışlarını ele almıştır.

Mario Levi, Pelin Ayan'a verdiği röportajda uzun süre İngiltere'de, daha kısa süreler de Fransa ve İsrail'de yaşadığını dile getirir; ancak sürekli İstanbul'a dönme isteği taşıdığı için altını çizerek İstanbul'dan kopmadığını belirtir. Çok şehir gezmesine rağmen, İstanbul'a büyük bir tutku ile bağlı olduğunu söyler. Duygularını, "İstanbul benim çocukluk dünyam, İstanbul benim gençlik dünyam; İstanbul suyunu içtiğim yer; İstanbul duygusunu bildiğim yer. En önemlisi İstanbul'un dilini konuşuyorum" diye ifade eder. Bu yüzden İstanbul'dan başka bir yerde yaşamayı düşünmemiştir. Eserlerini Türkçe yazmayı tercih eden Levi'nin kitapları Almanca, Fransızca, İngilizce, İspanyolca dahil 22 dile çevrilip yayımlanmıştır. Kadıköy'de yaşayan Levi, üç çocuk babasıdır.

Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 22 Ekim 2014'te "Yazarlığının 30. Yılında Mario Levi" başlıklı bir sempozyum düzenleyerek yazarın eserlerini mercek altına almıştır. Bu sempozyumda edebiyat dünyasının önde gelen isimleri, akademisyenler ve öğrenciler bir araya gelerek Mario Levi'nin eserleri hakkında yorumlar yapmışlardır. Ece Erdoğan, Doğan Hızlan, Selim İleri, Latife Tekin, Ayfer Tunç, Buket Uzuner gibi usta kalemler sempozyuma konuşmacı olarak katılmışlardır. Akademik çalışmalarıyla dikkat çeken Ali Budak, Yakup Çelik, Jale Parla, A. Melda Üner gibi akademisyenler de Levi'nin eserlerini irdelemişlerdir. Selim İleri, Mario Levi için "Daha 19 yaşında nitelikli bir yazardı" diyerek Levi'nin edebiyatımızdaki önemini dile getirirken Doğan Hızlan, "Mario'yu hem edebiyat tarihi için önemsiyorum hem İstanbul tarihi için" diyerek Levi'nin kitaplarında dile gelen tarih birikimine vurgu yapmıştır.

Levi, roman çalışmalarına üniversite bitirme tezinden yola çıkarak yazdığı *Bir Yalnız Adam: Jacques Brel* adlı biyografik romanıyla başlar. Bu roman, 1986'da yayımlanmıştır. Romanında merkeze aldığı karakter Belçika'da ünlü bir şarkıcı olan Jacques Brel'dir. Levi, hayranı olduğu Jacques Brel'i biyografik bir şekilde ele alır. Romandaki Brel hiçbir zaman şair yetkinliğine sahip olduğuna inanmayan ve kendisine güvenmeyen bir karakter olmasına rağmen sunduğu eserler ve söylediği şarkılarla halk tarafından takdir edilir. Mario Levi bu romanında Brel'in hayatını nesnel fakat bir yandan da duygudaşlık kuran bir üslupla ele almıştır. Bir sonraki eseri 1990 yılında yayımlanan ve Levi'nin hayatında iz bırakan insanların öykülerinden yola çıkarak yazdığı *Bir Şehre Gidememek*'tir. Bu eserde her daim gidilmek istenen, bir türlü gidilemeyen o şehre duyulan özlem anlatılır. İkinci öykü kitabı olan *Madam Floridis Dönmeyebilir* 1991'de yayımlanmıştır. Levi bu uzun öyküsünde, herkesin mutlaka yolunu gözlediği birileri olduğu düşüncesinden yola

çıkarak, bekleyenin beklenene duyduğu özlemi anlatır. Buradaki anlatımında da, yine hüznün ve geçmişe duyulan özlem ağır basar. 1992 yılında yayımlanan roman türündeki ilk eseri *En Güzel Aşk Hikâyemiz* bir sevgili arayışını dile getirir. Levi bu eserinde okura aşkın varlığını ya da aşk var ise onun farklı hallerini sorgulatırken hiç ulaşamadığı aşkın izini şehrin farklı yerlerinde sürer. 1999 yılında yayımlanan *İstanbul Bir Masaldı* adlı romanı bir azınlık ailesinin 1920'li yıllardan başlayarak 1980'li yıllara kadar süren yaşamını merkezine alır. Eser, atalarının İspanya'dan Türkiye'ye göç etmesi sonucu oluşan yabancılaşma ve kendisini kültüre ait hissedememe duygusuyla yaşayan İstanbullu Yahudi bir aile olan Ventura'ların üç kuşak hikâyesini anlatır. Karakterler ve hatıraları iç içe geçen hikâyelerle okura sunulurken her bir kahraman yaşadığı aşk ve hüznün duygusu çerçevesinde ele alınır. Kitabın sonuç kısmında yazarın sevgi duygusu üzerine söylemlerine rastlanır. Eserde bütün hikâyeler mutlu başlayıp, hüsrarla sonuçlanır. Bu hikâyelerde Mario Levi "benim masalım" dediği İstanbul'un yanı sıra, aile içi güven, sevgi gibi olgulara da değinir. 2005 yılında yayımlanan romanı *Lunapark Kapandı* ile altı yıl süren sessizliğini bozan Mario Levi bu romanında yasak bir aşkı anlatır. Günümüzde yaşanan ilişkilerden yola çıkarak insanı ve insana dair duyguları güçlü bir dille anlattığı romanında kaybedilenler, beklenenler, acılar, umutlar, hayal kırıklıkları çerçevesinde yaşam kesitleri ve insan halleri vardır. Levi'nin dergi ve gazetelerde, farklı zamanlarda yazdığı yazıların derlemesi olan *Bir Yaz Yağmuruydu* yine aynı yıl içerisinde yayımlanır. Eser, okura, yazılanlar üzerinden yola çıkarak yazarın zaman içerisindeki değişimine tanıklık etme olanağı da sunmaktadır. Bu eser Levi'nin 1984 ile 2004 arasındaki yirmi yıllık süreçte ortaya koyduğu yazılarını derlediği çalışmasıdır. Yazar, eserin adıyla, zamanın hızla akıp geçmesine de vurgu yapmaktadır. 2009 yılında yayımlanan *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı romanı,

yakın altı dostun yaşamlarının zaman içerisinde siyasi nedenlerle farklı yollara sapmasının ardından, otuz yıl sonra tekrar bir araya gelmesini ve lisede sahneledikleri *İstanbul Hayatımdı* adlı tiyatro oyununu tekrar sahneye koymalarını anlatır. Hayatları her ne kadar farklılaşmış olsa da her birinin yüreğinde geçmişe ve İstanbul'a dair duyulan bir hasret vardır. İstanbullu olmak uğruna değil, İstanbul'u yaşamak ve o kültürde var olmak uğruna verilen mücadelede, karakterlerin her biri İstanbul'dan bir parça taşır ve şehre duyulan hasret, bir bakıma içlerindeki eksiklik duygusunu giderme çabasıdır. Bu çalışmanın birinci bölümünde detaylı bir şekilde incelenecek olan roman, kimliğin oluşum sürecinde, mekânın etkisini konu edinir. Çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınan Levi'nin bir diğer romanı *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* bir kent olarak İstanbul'un portresidir. 2010 yılında yayımlanan roman İstanbul'un her bir köşesinin yazarda uyandırdığı duyguları okura hissettiren, âdeta şehrin dile geldiği bir üslupla kaleme alınmış bir anı-romandır. Değişen şehir üzerinden, değişen insanın öyküsünün anlatıldığı roman sade bir dille okura seslenir. *Size Pandispanya Yaptım* adlı eseri 2013 yılında yayımlanmıştır. Yemeklerin, hayatlar, hikâyeler ve hatıralarla anlam kazanan bir tarafı olduğuna inanan Levi, bu eserde başkahraman olarak yemekleri kullanmıştır. Yemek yapmanın, yaratıcı bir süreçten geçmek olduğunu düşünen Levi, yemeklerin aynı zamanda toplumsal hafızanın da ürünleri olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden, yemeklerin o coğrafyanın kültürünü yansıttığını ve toplumsal hafıza açısından büyük önem taşıdığını belirtmektedir. Levi bu romanında toplumsal hafızanın ürünü olan yemekler aracılığıyla duygu ikliminin tanıklığını yapmak istemiştir. Kitabın içeriğinde sık sık karşılaşılan yemek tariflerinin babaannesinden izler taşıdığını ve kendisinin bu yemekleri babaannesinden öğrendiği gözlemlenmektedir. Hürriyet gazetesinde yayımlanan İzzet Çapa'ya verdiği röportajda Levi, yemekle ilgili

düşüncelerini şöyle ifade eder: “Yemek yapma konusunda benim ilk ve en büyük ustam babaannemdir. Burada anlattığım yemeklerin hepsini ondan öğrendim”. Bu romanda kalabalık sofraların çocuklar için neşe kaynağı olduğu görülür.

Karakterlerin, güven duygusunu en fazla hissettiği zamanlar, aile üyeleriyle bir arada yemek yenen anlardır. Yemekte herkesin bir araya gelişi karakterlerin zihninde ve duygu dünyasında bir yuva tablosu oluşturur. Bu tablo aynı zamanda güçlü bir aile demektir, güçse güven duygusunun en önemli kaynağıdır. Yazarın, günümüze en yakın olan *Bu Oyunda Gitmek Vardı* adlı eseri 2015 yılında yayımlanmıştır. Arayış içindeki insanların hikâyelerini anlattığı bu romanında Levi, hem okura sorular sordurtmayı hem de okuru romanın bir parçası kılmayı hedeflemiştir. Çoğumuzun bir arayış içinde olduğunu ve kendimizi bu arayışın içinde var etmeye çalıştığımızı anlatan bu romanda Levi en çok önem verdiği duygunun iyilik olduğunu gösterir.

A. Bir İstanbul Sevdalısı: Mario Levi

Konuşmalarında ve çeşitli yazılarında kendisini bir İstanbul sevdalısı olarak nitelendiren Mario Levi’yi İstanbul’u anlatan başlıca yazarlar arasında saymadan geçemeyiz. Elçin Çavuş, 26 Temmuz 2012 tarihli *sabitfikir* dergisinde “10 Romanla İstanbul’u Okumak” başlıklı yazısında İstanbul’la ilgili on önemli eseri seçmiştir. Bu seçkide, Nedim Gürsel, Metin Kaçan, Refik Halid Karay, Mithat Cevdet Kuntay, Zülfü Livaneli, Orhan Pamuk, Kemal Tahir, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ahmet Ümit gibi yazarların yanı sıra Mario Levi de *İstanbul Bir Masaldı* romanıyla yerini almıştır. Türk edebiyatında önemli bir yer tutan İstanbul, hem roman hem de öykü türünde sıkça işlenmiştir. Selim İleri de *touch istanbul* dergisine verdiği bir röportajda İstanbul’un hem romanlarda hem de öykülerde başka hiçbir şehre nasip olmayacak kadar çok işlendiğini dile getirir.

Bu kadar önemli bir şehir olan İstanbul'un dünya edebiyatında da ele alındığını anlatan Doğan Hızlan "Dünya Edebiyatçıları İstanbul'u Nasıl Anlattılar" başlıklı yazısında Ömer Faruk Akün'ün İstanbul'un derin bir mazisinin olduğunu ve bundan ötürü kendine has bir hüviyeti olduğu düşüncesini paylaşır. Bu noktada Mario Levi'yle ortak görüşe sahiplerdir çünkü her ikisi de İstanbul şehrinin zaman içinde oluşturduğu hüviyetiyle farklı bir yerde bulunduğunu ve bu yüzden kendine ait bir kimlik oluşturduğunu düşünmektedir.

İstanbul'un önemini her fırsatta dile getiren Levi, kendisiyle yapılan söyleşilerde İstanbul'a tutku ile bağlılığını ifade eder. Faruk Şüyün'ün Mario Levi'yle yaptığı "Hatırlamak Acıtır, Ama Anlatmak Özgürleştirir" başlıklı söyleşide Mario Levi, "1492'den bu yana İstanbulluyuz" diyerek kökenlerinin çok eskiye dayandığına dikkat çeker. Bu söyleşide Levi, "tutku ilişkisini ancak yaşayan bilir" diyerek İstanbul'da yaşamayan bir kimseye ne kadar anlatırsanız anlatın İstanbul'u anlamayacağını savunur. Bununla beraber İstanbul'a karşı hem olumlu hem olumsuz her türlü duyguyu beslediğini söyleyen Levi, İstanbul'u eleştirirken bile esasında bu şehri ne kadar önemseydiğinin altını çizer. İstanbulsuz yapamayacağını ve kısa süreli tatillerde bile İstanbul'a ait çok basit şeyleri özlediğini dile getirirken İstanbul'dan kopmasına engel olanın İstanbul'un sırları olduğuna inanır. İstanbul şehrinin kendine ait gizemli bir yanı olduğunu, her bir sokağında, mahallesinde ya da caddesinde farklı bir hikâye barındırdığını paylaşır. Yine aynı söyleşide Levi inandığı iki tür şehrin varlığından bahseder: yatay ve dikey şehirler. Tarihleri çok eskiye gitmeyen ama etki alanları büyük şehirlere yatay şehirler adını verir; buna en iyi örnek olarak New York şehrini gösterir. Dikey şehirler ise çevrelerindeki etkileri o kadar büyük olmayan ama kendi içlerinde derinleşen şehirlerdir, tıpkı İstanbul gibi. Hatta bu dikey şehirlere Mardin ve Kudüs şehirlerini de örnek olarak verir. Bu yüzden Levi,

“İstanbul’da yaşamak bile bir yazar için bulunmaz bir nimettir” der ve İstanbul şehrinde bir yazar için muhteşem bir malzeme olduğunu düşünür. İstanbul şehrinin duygusunun ise hüznün duygusu olduğu fikrindedir ama Levi için bu hüznün duygusunun içinde sadece olumsuzluk anlamı yoktur. Levi’ye göre İstanbul’un hüznünün içinde umut vardır. Bir göç şehri olan İstanbul’da hem gelenlerin hem de gidenlerin olduğu düşünülünce, hem kazançlar hem de kayıplar olduğunu savunur. Bu söyleşide Çetin Altan’ın bir yazısından alıntı yapar: “İstanbul’da üç kuşak boyunca aynı evde yaşayan bir aile bulamazsınız”. İnsanların İstanbul’a gelip gitmesinin yanı sıra, şehir içinde de bir yerden bir yere taşınanlarına sıkça rastlanır. Bütün bu taşınmalar ve göçler beraberinde derin hayat hikâyelerini getirir çünkü Levi’ye göre göç kayıp duygusudur. Kayıp duygusunun da hikâye oluşturmak ve biriktirmek açısından önemli bir unsur olduğunu düşünen Levi, bu yüzden bu şehri sevmemenin imkânsız olduğunu belirtir. Yine aynı söyleşide, katıldığı konferanslarda kendisine yöneltilen “İstanbul’da yaşamak zor mu?” sorusuna “çok zor” diye cevap verdiğini dile getirir ama zor olduğu için yazabilmektedir çünkü İstanbul yazarlığının ilham kaynağıdır. Yazmasına sebep olduğu için İstanbul’a borçlu olduğunu, İstanbul’un yapısından kaynaklanan çözümsüz olayları derinlemesine inceleyebilme fırsatı bulduğunu vurgular. Levi, romanlarında insan ruhunun derinliklerine inip ruh çözümlemeleri yaparak anlatım dilini şekillendirir. Derinlemesine analizleri sonucu okuru da içine alan bir anlatım dili dikkatimizi çekmektedir. Mario Levi başka bir söyleşide, İbn-i Haldun’un “coğrafya bir kaderdir” sözünü hatırlatarak İstanbul’un kendi kaderi için öneminden bahsetmiştir. *Şalom* dergisinden Karel Valansi’nin yaptığı bu söyleşide Levi, kendi kaderinin de İstanbul coğrafyası etrafında şekillendiğini dile getirirken hayatı hayat yapan her şeyin kendisi için ilham kaynağı olduğunu savunur.

Levi İstanbul coğrafyasında yaşadığından dolayı kimliğinin bu coğrafya etrafında geliştiğine inanır. Aynı zamanda da kimlik oluşumunda edindiğimiz farklı rollerin etkisinin önemli olduğunu dile getirir. En son romanı *Bu Oyunda Gitmek Vardı* için *Cumhuriyet Kitap*'ta Gamze Akdemir'e verdiği söyleşide Levi kimlik oluşumumuz için şöyle demiştir: "Hangimiz oyun oynamıyoruz ki? Hepimiz toplumsal benliğimizde bir kimlik kuşanıyoruz. Bu bir yerde bizi veriyor kabul ama bir yerde de vermiyor, bütünüyle yansıtmıyor" (14). Levi kimlik oluşumumuz boyunca kuşandığımız farklı rollerin olduğuna inanmakta ve ilişkilerimizi yaşarken farklı oyunlar oynayarak kendimizi yansıttığımızı ifade etmektedir.

Yazar olarak bilinmek istediğini her fırsatta söyleyen Levi, kendi etnik kimliğinin kitaplarının önüne geçmemesi gerektiğini savunur. Öncelikle kitaplarıyla bilinmek isteyen Levi, yazarlık hayatı süresince, siyasi görüşlerinin kitaplarının önüne geçmesinden rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Birçok gazeteci yazarın bu konuyla ilgili Mario Levi'ye destek olduğu gözlemlenebilir. Gazeteci yazar Orhan Miroğlu'nun da bu konuyla ilgili Mario Levi'ye desteği 27 Temmuz 2014'te Star gazetesi için kaleme aldığı köşe yazısında karşımıza çıkmaktadır. Levi'yi yazmış olduğu eserlerle incelemek gerektiğini, sahip olduğu etnik kimlikten ötürü önyargılı olunmaması gerektiğini dile getirmektedir. Yorumların anti-semitizmi çağrıştıracak bir havaya dönüşmemesi için azami dikkat ve hassasiyet gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İşin ilginç yanı şudur ki ötekileştirmek gibi söylemlerle insanlarda farkındalık yaratmaya çalışan Mario Levi'nin bizzat kendisi son dönemlerdeki siyasi olaylardan dolayı etiketlenmeyle karşı karşıya kalmıştır. İzzet Çapa'nın yaptığı söyleşide Levi, aslında bu ötekileştirmeleri çocukluk döneminden beri tecrübe ettiğini dile getirir. Levi, *Size Pandispanya Yaptım* adlı kitabının yayımlanmasının ardından bu röportajda yazar olma yolunda ilerleme kararının nasıl geliştiğinden de

bahseder. Mutsuz geçen çocukluğunun onu yazar yaptığını söyleyen Levi şu cümleleri dile getirir: “Mutlu bir çocukluğum olduğunu söyleyemem. Hep yalnızdım ve çevreme uyum sağlamakta zorlanırdım. Fakat şimdi dönüp baktığımda ‘İyi ki de öyleymişim’ diyorum. Çünkü öyle bir çocukluğum olmasaydı belki de yazar olamayacaktım. Sonradan fark ettim ki o zor dönem, kaderin beni yazmaya teşvik etmesiymiş.” Çocukluğunda sessiz bir karakter olduğunu kabul eden Levi, ya kendi çekingenliğinden ya da insanların onu aralarına kabul etmemesi nedeniyle yalnız bir çocukluk dönemi geçirdiğini paylaşır. Ona göre, yalnız kalan çocukların en büyük sıkıntısı mutlu olamamalarıdır, çünkü hem oyun arkadaşları yoktur hem de dışlanmışlık duygusu hissederler. Levi bu noktada mutsuz bir çocukluk geçirmesinin o dönemde onu olumsuz etkilediğini, ancak şimdiki yazarlık hayatına ise tamamen olumlu katkıda bulunduğunu savunur. Yalnızlık duygusu onu daha fazla sorgulamaya, sorunlarının üstesinden tek başına gelmeye ve en önemlisi de yazarak ifade etme yeteneğinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Mario Levi’nin edebiyatına dair yazılarda, Levi’nin İstanbul sevgisi, tüm romanlarının İstanbul’da geçmesi, karakterlerinde en az bir ya da iki gayrimüslimin olması ve bu kişilerin hayata tutunma mücadeleleri olmazsa olmaz unsurlar olarak karşımıza çıkar. Dikkat çeken bir diğer özellik de daha önce de belirttiğimiz gibi, eserlerini Türkçe yazmasıdır. Fransızca’yı ana dili gibi bilmesine rağmen dilin Türkçe olmasından dolayı kendisini Türkçe daha rahat ifade ettiğine inanır. Levi, 22 Kasım 2013 yılında Sibel Doğan’ın notosoloji.com için yaptığı söyleşide bir dili bilmenin sadece o dilin dilbilgisine vâkıf olmak ya da o dilde çok geniş bir kelime hazinesine sahip olmaktan ibaret sayılamayacağını, o dilin duygusuna nüfuz edebilmek, duygusuyla büyüme ve kendini derinleştirmek olduğunu dile getirir. Türkçeyle kurduğu bağın da böyle bir derinlikten kaynaklandığını savunur.

B. Bireysel Belleğin Toplumsal Bellekle İlişkisi

Mario Levi'nin eserlerini incelerken toplumsal belleğin bireysel bellek üzerindeki etkisi irdelenecektir. Bu bölümde öncelikle bireysel bellek ve toplumsal bellek tanımlarına yer verilerek tanımların hangi kavramlara dayandığı belirtilecektir.

Belleği en yaygın biçimiyle, edindiğimiz bilgilerin depolandığı ve zamanı gelince ortaya çıkarılan bilgilerin yeri olarak tanımlamak mümkündür. Sürekli olarak yaşayan ve değişim gösteren bellek, kişinin deneyimlerinin katkılarıyla şekillenir. Genel olarak bakıldığında merkezinde bireyin var olduğu ve zaman zaman hafıza ile eşdeğer anlamda kullanılan bellek insanın anılarını saklama kaynağıdır. Jan Assman *Kültürel Bellek* adlı eserinde bu fizyolojik ifadenin yeterli olmadığını savunur. Ona göre, bellek denince insanın aklına bir iç olgu gelir ve bu da bireyin beynidir, ancak insanın geçmişinde yaşadıkları göz ardı edilir. Önemli olanın bu belleğin neleri içerdiği, bu içeriklerin organize edilişi ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşullarının belirlenmesidir (24). Bu tanımlamaya göre birey kendi bireysel belleğinin oluşumu aşamasında dış faktörlerden etkilenir ve içinde yaşadığı toplumsal bellek ve kültürel unsurlar bireysel belleğini biçimlendirir.

Bireyin içinde yaşadığı toplumun da kendine ait bir hafızası vardır. Toplumun yaşadığı olaylar ve öğrenilmiş durumlar “toplumsal bellek” kavramını oluşturur. Toplumsal bellek, sosyal bir hafıza olduğu için geçmişimizden gelen ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal durumların hafızamızda yer alması durumudur. Fransız sosyolog Maurice Halbwachs *On Collective Memory* (Kolektif Hafıza Üzerine) adlı eserinde “toplumsal bellek” kavramını ortaya atar ve tezini belleğin sosyal koşullara bağlılığı olarak öne sürer. Ona göre, bireysel bir belleğin oluşması

ve korunması için şart olan sosyal çerçevedir. Belleğin insanın sosyalleşme sürecinde oluştuğunu dile getiren Halbwachs, belleğin bir bireye ait olduğunu kabul eder ama bu belleğin toplumsal olarak belirlendiğini söyler (39). Demek ki bireysel belleğin tek başına oluşmadığını; belleğimizi oluşturmak için en önemli ihtiyacın çevre olduğu sonucuna varabiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARANLIK ÇÖKERKEN NEREDEYDİNİZ'DE KİMLİK SORUNSALI

Karanlık Çökerken Neredeydiniz adlı roman Mario Levi'nin yayımlanan sekizinci eseridir. Eserin birinci baskısı Ocak 2009'da Doğan Kitap tarafından yayımlanmış olup 2011 yılı itibariyle dördüncü baskısı da çıkmıştır.

Bu bölümde Mario Levi'nin eserlerinde ortaya çıkan kimlik sorunsalı incelenecek, kimliğin sorgulanmasına neden olan olgular ve aidiyet sorununun kökeninde yatan nedenler *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı romanın ışığında yorumlanacaktır. İçinde yaşadığı toplumda, bireyin kendisini yabancı hissetmesine neden olan önyargılar ve yazarın kimlik bağlamında aidiyet sorununa nasıl yaklaştığı irdelenecektir. Kendi bireysel belleğini oluştururken sosyal çevrenin ve yaşadığı toplumun etkisi altında kaldığı gözlemlenen Levi'nin *Karanlık Çökerken Neredeydiniz*'deki karakterlerde de bu duyguyu yansıttığı gözlemlenmektedir.

Karanlık Çökerken Neredeydiniz hem bir şehir hem de bir dostluk hikâyesidir. İzak, Necmi, Niso, Şebnem, Şeli ve Yorgo birbirine çok yakın dostlardır. Hayalleri, idealleri, içinde yaşadıkları toplumun gerçekleri, duyguları, hesaplaşmaları ile unutulmuş birçok değer sunan romanda kendilerini romantik çağın nesillerinin temsilcisi olarak gören bu altı arkadaşın yıllar sonra buluşmasını merkezine alan roman siyasi yanıyla da 1970 kuşağının öyküsüdür.

Bu bölümde altı alt bölüm vardır. Ana karakter İzak'ın diğer karakterlerle ilişkisi ve diğer karakterlerin İzak'la benzer yaşanmışlıkları irdelenecektir. Bu bağlamda bütün karakterlerin kişiliklerini oluştururken etkilendikleri unsurlar incelenecektir.

A. Aile Baskısına Direnen Bir Genç Adam: İzak

İzak ellili yaşlarda yaşadığı bunalım sonucu, kendisiyle iç hesaplaşmaya girer. Senelerdir içinde hissettiği ama bir türlü yüzleşemediği duygularını oğlu Nedi'nin bütün çıplaklığıyla yüzüne vurması sonucu hayatını sorgulamaya başlar. Bu hesaplaşma sayesinde eski güzel günlerini hatırlamaya başlar ve kendisi için bir hayli önemli olan lise yıllarını anımsayarak o zamanki arkadaş grubuna ulaşmaya karar verir. Onlara ulaşarak hem eski günlerin hissiyatını yaşayabilmek hem de daha önceden çıkardıkları tiyatro oyununu yeniden sahneye koymak arzusundadır. Ancak bu şekilde bunalımdan sıyrılacağına inanmaktadır. Hatta bu sayede yarım kalmışlık duygusunu yenerek tam bir birey olacağı kanısındadır. Hayatları lisede kesişen bu altı arkadaşın çoğu 2000'li yıllara gelince farklı yerlere taşınmak zorunda kalmışlardır. İzak ise onlara tek tek ulaşırken hem geçmişin saflığını bir kere daha hissetmekte hem de tüm farkındalıklarıyla kendi hayatıyla yeniden yüzleşmektedir.

İnsanın zaman zaman yaptığı sorgulamaların başında kendi öz kimliği vardır. Özellikle insanların “kimsiniz, kimlersiniz” ya da “nerelisiniz” gibi sorularına hayat boyu maruz kalan birey, kendisini açıklamak zorunluluğu hisseder. *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı romanın ana karakteri İzak için ise çoğu insan tarafından yaşanan bu tecrübe biraz daha farklı bir biçimde gelişir. İzak, sadece başkalarından gelen sorularla değil kendi içinde yaşadığı çatışma sonucu duygusal bunalıma girer ve içine girdiği bu bunalım hali onu bir arayışa sürükler. Nuri Bilgin'in *İnsan İlişkileri ve Kimlik* adlı eserinde belirttiği gibi herkes yaşamının belirli zamanlarında “ben kimim” sorusunu sormaktadır (161). Bu soruyu soran insan kendi kimliğini tanımlamaya çalışırken ya ait olduğu topluluğun özelliklerini dile getirir ya da kendine özgün bir ifade kullanır. Esasında bu durum, insanın kendisini nasıl algıladığıyla ya da toplumun o kişiye yüklemiş olduğu tanımlamalarla alakalıdır.

Tam da bu noktada ele alacak olduğumuz İzak karakterini de bu çerçevede inceleyeceğiz.

Aynı zamanda romanın anlatıcısı da olan İzak karakteri, İstanbul’da yaşayan bir Yahudi’dir. Roman boyunca İzak iki farklı yönden ele alınır. Hem kendi ailesiyle ve çevresiyle oluşan kişisel tarihi hem de azınlık kimliğiyle dünyaya getirdiği sosyal tarihi İzak’ın kişiliğini oluşturur. Kendi kişisel tarihine baktığımızda en önemli probleminin “önemsenmemek” duygusu olduğunu görürüz. Küçük yaştan beri babasının ondan bir şey olmayacağını düşünmesi, “sen serserinin teki olacaksın!” (13) cümlesiyle ona hitap etmesi ilerleyen yıllarda kişiliğinde kalıcı hasarlar yaratır. Diğer yandan lise yıllarında başlayıp üniversite yıllarında devam eden İzak’ın devrimci kişiliği karşısında ailesinin çok da destekleyici bir tavır içinde olmaması ve bu durumdan hoşnutsuz olma halleri sonucunda karşılıklı anlaşmazlıkların çıkması İzak’ın önemsenmeme duygusunu kabartır. İzak, kendisiyle yüzleşmesinde çıktığı bu yolculukta geriye dönüp baktığında “bir türlü baş edemediğim o önemsenmeme duygusunun açtığı yarayla da yeniden karşı karşıya kalıyordum” (13) diyerek baskın bir şekilde benliğinde hissettiği bu duygunun ne kadar gücüne gittiğini vurgular. Taşınması bu derece ağır gelen önemsenmeme ve bir nevi görmezden gelinme duygusunun temel çıkış noktası ise kendi istediği yaşamı yaşayamamasından kaynaklanmaktadır. Ona dayatılan hayatı yaşamak istemez çünkü bu dayatılan hayat tarzı ve bakış açısı kendi benimsemiş olduğuna zıt düşen bir tarz ve anlayıştır: “Üniversiteyi yeni bitirmişt看im ve bana verilmek istenen, daha da doğrusu dayatılan hayatı reddetmek için elimden geleni yapıyordum” (13). Bu ifadesinde de ortaya koyduğu üzere, İzak başkaldıran bir tavır sergileyerek kendi arzularının peşinden gitmek konusunda kararlıdır. Sırf bu yüzden hem sisteme karşı durabilmek hem de ailesine kendi ayakları üzerinde durabildiğini ispat edebilmek amacıyla Londra’da

bir sertifika programına gitmeye karar verir. Bu kararı vermesinin amacı hem isyanında haklılık payı olduğunu kendisine kanıtlamak hem de onu önemsemediğini düşündüğü ailesine acı vererek yüzleşmek zorunda kaldığı dayatmaları reddetmektir. “Hem onların canını acıtmak istiyordum çünkü, hem de kendime babamın desteğine gerek duymadan alıp başımı gitme duygusunu yaşatmak” (14). Bu sözlerinin altında barındırdığı anlam ise kendi tercihleri doğrultusunda hayatına yön verdiğini göstermek, kendi verdiği kararlarla birlikte bir birey olarak var olduğu gerçeğini kendisine ve ailesine ispat edebilme arzusunda olmasıdır. Bunun sonucunda, kendi tercihiyle, yaşadığı toprakları terk eder. Ancak bu terk ediş umduğu kadar uzun sürmez. Londra hayal ettiği gibi bir yer çıkmaz ve maddi olarak da hayatını devam ettirebilme konusunda sıkıntılar baş gösterir. Orada gördüğü manzaralar ve tecrübe ettiği hayat onu tatmin etmeyince, İstanbulsuz yapamayacağını anlayıp İstanbul’a geri dönmesini şöyle ifade eder:

Orada gördüğüm Batı, yorgun, acımasız ve ısıltılarının ardına gizlenmiş, çok karanlık bir Batı’ydı. Yabancılarını öğüten ve farklı şekillerde öldüren bir Batı... Hayatımın en büyük yarılmalarından biriydi bu. Bu süre içinde İstanbul’suz yaşayamayacağımı görmüştüm bir de. (14)

Hayatının en büyük yarılmalarından biri olarak nitelendirdiği bu deneyimde Batı ve İstanbul arasındaki farkı yaşayıp kendi tercihiyle İstanbul’a döndüğünü görürüz. İstanbul’u kendi vatani olarak görmüştür bir kere. Hayatının bir döneminde İstanbul’dan ayrılmayı tercih etse de sonunda yine İstanbul’a dönmeyi seçmiştir. İstanbul’a dönmesi, İstanbul’a aidiyetini pekiştirirken bir yandan da kendi içinde yaşadığı savaşın, kendisini ispatlama çabası ve bilhassa ailesine karşı direnip verdiği kararlarında haklı çıkma derdi tüm bu yaşadıklarını bir yenilgi olarak görmesine

neden olmuştur. İstanbul'a döndükten sonra ailesinin baskıcı tutumları devam eder. Bu yüzden, İzak, ailesinin gözünde halen önemsiz kılınp duyulmamasından, kendi görüşlerinin hiçbir şekilde saygı görmemesinden yakınmaya devam eder.

Kendisine dayatılan hayat ve ailesi tarafından layık görüldüğü statü ailede sadece baskın bir role sahip olan babasından kaynaklı gelişen bir tutum değildir; annesi de aynı tutumu benimseyerek oğluna kendilerince uygun buldukları bir hayatı dayatmaya çalışır. Annesinin İzak'ı "buralı" ya da "bizden" diye tabir ettikleri bir kızla evlendirme isteği içinde olması ve İzak'ı kendi değerlerine göre bir hayata çekmesi de İzak da onlara karşı oluşmuş olan bir nevi direniş sergileme halini yaratır. İzak, "annem, [...] kendi dünyasına ve o en doğru bildiği, geleneklerin gerektirdiği durmuş oturmuş hayata, elinden geldiğince çekmeye çalışıyordu" (15) diyerek tepkisini dile getirir. Annesinin bu tutumuna karşılık İzak'ın "o bir türlü görülememe, istediğimce fark edilememe duygusuyla, onu yine de birçok kez var gücümle tokatlamak" (15) sözleriyle annesine de karşı öfke beslediğini görürüz. İzak özgür bir birey olarak kendi hayat görüşüne göre bir hayatı yaşamak istediğinden ötürü ailesi ya da toplum tarafından yaşatılmak istenen hayata ve içerisine sokulmak istendiği kalıplara karşı gelir. Genel olarak bakıldığında karşımıza çıkan karakter ailesinin bu hallerinden mustarip olmakla kalmayıp aynı zamanda ait olduğu cemaatin geleneklerine de karşı çıkmayı göze alan ve bundan hiçbir koşulda vazgeçmeyen bir karakterdir.

Yaşamında karşılaştığı en büyük yarılma olarak nitelendirdiği büyük değişiminin iki yüzü vardır. İlk olarak İstanbul'a dönüşü hem kendi bireysel tarihinin dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek hem de toplumsal tarihin onda hiç unutulmayacak izler bırakmasına neden olacak bir dönüşüm ve değişimdir. Bir diğeri

ise toplumsal olayların izleri sonucu yaşayacak olduğu bir başka bir yarılma durumudur.

İzak, direnişini belli süreliğine askıya alıp, yaşadığı duygusal geçişlerini de içine atarak babasının yanında işe başlar. Bu durumu “kendime göre teslim bayrağını çektim” ifadesiyle özetler (16). Bu sözünde kullandığı teslimiyet ifadesi ise bir kez daha kendisini bir savaşın içinde algıladığı gerçeğini okura hatırlatır. Arayışlarının karşılığının bu olmadığını çok iyi bilse de sonunda yine düzene boyun eğmek zorunda kalmıştır. “Dükkâna önce, kendimi, umutlarımı bir süre erteleyebileceğime ikna ederek gitmeye başladım” (16) sözleriyle bu sürecin sürekli olmayacağına ve belli bir süreliğine inandığı yolda ilerlerken vermiş olduğu bir mola ve geçici bir duraksama olacağına dair olan inancının tam olduğuna dair gönderme yapmıştır. Kendi içinde hayal kırıklığı ve kırgınlık yaşar çünkü istediği hayatı yaşayamayıp bir müddet de olsa baskıya boyun eğmiştir ve dolayısıyla da bu duygu onun tam istediği kimliğe ulaşmasını engellemiştir. İş yaşantısı devam ederken hem kendisine uygun hem de cemaate uygun bir evlilik yapar. Hatta karısını kendi tercih eder. “[S]ırtını dayamayı hep tercih etmiş, zaman zaman da teslimiyetimin simgelerinden biri olarak gördüğüm karım” (24) diyerek günlük yaşamda kendisini karısına teslim ettiğini dile getirir. İsteddiği gibi bir evliliği olmasına rağmen yarım kalmışlığı yine de devam eder. Arayış hayatı boyunca devam eder. Kimliğini oluştururken ve tam olabilmesi bu yüzden sancılıdır. Tam olarak karşı çıktığı, toplumun, insanların, kültürün kendisi üzerinde dayattığı ulusal, dinsel, dilsel, cinsel aidiyet duygusunun kendi içinde yarattığı çatışmalardır. Bu yüzden de tek bir kimliğin içine sıkışmamayı tercih eder.

Bu ruh hali içindeyken bastırmaya çalıştığı çatışma halindeki duyguları yüzünden kendi esas benliğini hatırlatan kişilerden ve alışkanlıklardan da uzaklaşır. Bunun nedeni ise ancak bu şekilde yeni hayatına adapte olabileceğine olan inancıdır.

Lisedeki arkadaşlarından kopuş aslında kendi benliğinden kopuşun da sembolüdür. Bu hisleri kendisinin de zamanında çok desteklediği devrimci hareketin yenilgisiyle katlanarak artar: “Bir zamanlar hayal ettiğimizden öyle farklı, yığınlık verici, iç acıtıcı bir değişimdi ki bu ama” (18). Benliğinde bir yara açan ve onu büyük bir hayal kırıklığına uğratan bu yenilgi İzak’ın içine işler.

İşe girdikten sonra, aslında hiç istemediği ama ondan beklenen hayatın esiri olmaya başlar. Artık geçici bir dönem bile olsa oyunu kurallarına göre oynaması gerektiğinin bilincine varır, çünkü ancak bu şekilde yaşamak istediği hayata kavuşabilecektir. Bu cümlelerde duygularını şöyle ifade eder: “Bu perdeyi, en azından bu perdeyi kurallarına göre oynayabilmişim. Tüm bunları, içine düştüğü, büyüdüğü ve bir türlü kopamadığı çevreyi ciddiye alan herkes gibi, kendim için yapmışım kuşkusuz” (42). İzak, kendi istediği hayata ancak bu şekilde ulaşacağını düşündüğü için babasının işini elinden geldiğince devam ettirmeye çalışır. Sadece devam ettirmekle kalmayıp çok çalışarak başarılı da olur. İşinde başarılı olma isteği sadece kendi hayatına kavuşma özlemini değil babasına karşı kendisini ispat etme duygusunu da barındırır. Babasının gözünde kendisini kanıtlayabilme hissini yanında daha iyi olduğunu göstermeye çalışma zihniyeti taşır: “Bense bu başarıyı kısa bir sürede elde ederek sıradanlaştırmak, hatta basitleştirmek istiyordum. Ona hayatının ne kadar önemsiz olduğunu gösterecektim böylelikle” (43). Babasının senelerdir “senden bir şey olmaz” söylemine karşılık İzak, insan isterse her şeyi başarabilir cevabını hem kendisine hem babasına verir. Özellikle de babasının kendi işinin ne kadar zor olduğunu vurgulayarak İzak’ın bu meslekte başarılı olamayacağına dair göndermeler yapmasına karşın İzak tam aksini savunur ve babasının işinde başarıya ulaşabileceğini göstererek kendince babasından öç almaya

çalışır. Ne kadar başarılı olduğunu yaşadığı çevreye ispat etse de hiçbir zaman içindeki boşluğu dolduramaz.

B. Kimliğin Kaderi ve Yabancılık Duygusu

Çalışmaya başladıktan belli bir süre sonra 12 Eylül 1980 askeri darbesinin çıkmasıyla yenilgisini yeniden hatırlayan İzak için askere gitme vakti gelir. Askerlik dönemini çok fazla hatırlamak istemeyen İzak hissettiği yabancılık duygusundan ilk defa net olarak bahseder: “ ‘Yabancılık’ macerası orada da bir şekilde sürmüştü... Yine çok acıtıcı bir maceraydı bu... Yine bazı gerçeklerle karşı karşıya kalmamı gerektirmişti... Bu kadarını hatırlamak bile yeterince yaralıyor insanı. Neyse ki bu kâbus çok kısa sürmüştü” (18). Askerlik süresince de yabancılık hissettiğini söyleyen İzak, daha önceden yaşadığı duygunun tekrarlandığını dile getirir. Demek ki İzak, bu yaşatılan hissiyata daha önceden maruz bırakılmıştır. Hatta şu an hatırlamanın dahi canını acıttığını belirterek bu duygudan tamamen sıyrılmadığını görürüz.

İzak, sırası geldiğinde herkesten daha fazla Türk'tür ve bulunduğu kültüre son derece bağlı bir portre çizer. Farklı bir kimlikle doğmanın yaratabileceği aidiyet duygusunun eksikliğini tecrübe ediyor olması beklenirken yaşadığı kültüre bağlanmaya çalışan bir karakter görürüz. Doğduğu ve kendi öz kimliğini oluşturan Yahudi cemaatinden çok ulusal bir kimliğe bağlanmak istemektedir. Bu ulusal kimliğe bağlı olarak kendisine ulusal bir aidiyet kazandırabileceğini düşünür. Benimsediği ulusal kimlik anlayışı aracılığıyla toplumun diğer fertleriyle sosyalleşip kendini kabul ettirir. Kendisini İstanbul topraklarına ait hissettiğini her fırsatta dile getirmektedir. İstanbulluluk onun kimliğini oluşturan temel yapılardan birisi haline gelir. İstanbul'a olan aidiyetine aşağıdaki gibi sözlerde tanık oluruz:

Sadece bağlayıcılığımı ve aidiyetimi her fırsatta dile getirdiğim,
kişiliğimin çok derinlerine kazınmış İstanbulluluğumla değil, bana

bugüne dek birçok büyük heyecanı yaşatmış Fenerbahçeliliğimle de her zaman gurur duydum. Bu kimlikleri seçmek ya da elde edebilmek için görünürde çok büyük bir çaba sarf etmediysem de. . . [...] İnsan kimi varoluşların içinde, kendisini birtakım rastlantıların sonucunda buluyor, bu doğru. (21)

Çaba gerektirmeyen seçimler sonucunda toplumsal kimliği oluşan İzak, hayatını bu şekilde idame ettirir. Mario Levi'nin savunduğu bir düşünce olan "coğrafya kaderdir" sözü bu noktada çok önem kazanır çünkü İzak da bulunduğu coğrafyadan dolayı kimliğini zorunlu bir şekilde seçmiştir. Sadece üst kimlik olan İstanbulluluğu ile değil aynı zamanda Fenerbahçeli olmasının da sonradan edindiği kimliğine etki ettiğini görürüz. Doğduğu yer ve kendi etnik kimliği zorunlu bir tercih olmasına rağmen, kendi isteğiyle İstanbul'da yaşamaya devam eden İzak kaderini şöyle dile getirir:

Atalarım İspanya'dan kovulmamış, buralara gelmeyi tercih etmemiş, bu şehrin insanlarıyla, beş yüz yıl süresince, bir tarihi ve bir kaderi paylaşmayı seçmemiş olabilirdi. Babam, kendimi bilmeye çalıştığım o çocukluk günlerimde, bana Fenerbahçe'yi tuttuğunu söylemeyebilir, Lefter'in attığı o golleri anlatmayabilirdi. Seçim, asıl seçim, ilerleyen yıllarda, aynı yerlerde kalma ısrarında kendini gösteriyor. Bedeller ödüyorsunuz, ama gitmeye, ayrılmaya yine de gönül indiremiyorsunuz. (21)

Burada da gözlemlediğimiz gibi İzak, zorunlu bir kader sonucunda İstanbul'da doğduğunu ve İstanbullu olma kimliğini kabul eder ancak burada yaşamaya devam ederek bir seçim yaptığını gösterir. İstanbul'da yaşamayı seçerek, tuttuğu takımı destekleyerek, ona sunulan kimliği devam ettirir. Hissettirildiği yabancılık

duygusuna rağmen, bu topraklarda kalmayı ve yaşamayı seçerek kendi kimliğini oluşturur. İstanbul'da kalması sonucu bedeller öder ama gitmeyi de tercih etmez. Hayatta kendisine sunulmuş seçenekler arasından tercih etmediği ya da içerisine doğmuş olduğu bu topraklarda edindiği bu kimliklerle aidiyet duygusunu beslemeye çabalar.

Kendisini bir yere ait hissedebilmek yolunda ödediği bedellerin en büyüklerinden biri “yabancılık” duygusudur. İstanbul’u vatani olarak görse de yaşadığı bu topraklarda zaman zaman kendisini “öteki” gibi hisseder ya da hissettirilir. Müslüman bir ülke olan Türkiye’de doğan İzak, Yahudi kimliğiyle dünyaya geldiği için “yabancılık” hissiyatını çocuk yaşta tatmaya başlar. Doğduğu memlekette farklı bir kültüre ait olması yani çoğunluk içinde azınlık olması onun zihninde başka bir kimlik taşımaya neden olur. Kendisini ne kadar İstanbul’a ait hissetse de tek başına bir yaşam sürdürmediği için toplum tarafından dayatılan bu yabancılık hissiyatı, İzak’ın peşini bırakmaz. İzak, bu konuyla ilgili hissiyatını ise şöyle dile getirir: “O önlenemeyen, seçilen değil, seçtirilen ‘yabancılık’, belirli bir sınırdan sonra durdurulma, hiçbir zaman tam anlamıyla merkezde yaşayamayacağımı bilme duygusuyla bavulunu her an toplama tehdidi de bu hikâyenin karanlıklarında nefes alıp veriyordu” (23).

Tam merkezde yaşayamama bilinci karakterinin gelişiminde önemli bir etken oluştururken kendi kaderinin böyle olduğunun da bilincinde olarak hayatına devam eder. Yaşadığı hikâye ne de olsa kendi hikâyesidir. Hiçbir zaman tam anlamıyla buralı olarak kabul edilip benimsenmeyecektir belki de ama o kendi tarihinin bu olduğunun bilincindedir. Bundan ötürü kendi kimliğini zorlanarak da olsa bu düşünceleri taşıyarak oluşturur. İzak, dini ve geldiği etnik köken açısıyla doğduğu yerle bütünleşemez ya da bütünleştirilmez. Kimliğini oluştururken hissettiği

“yabancılık” duygusunu hep içinde hissederek hayatına devam eden İzak’ın bireysel belleğinin böylelikle kendi tercihleri sonucunda şekillendiğini anlarız. Doğuştan getirdiği kimlik ile sonradan kazandığı aidiyet duygusunu hissedebilme arzusuyla birleştirip kendi kişiliğini bütünleştirmeye çabalar. Hatta bu topraklarda Yahudi kimliğiyle yaşarken insanlar tarafından tam anlamıyla Türk olarak kabul edilmemeyi bile tecrübe eden İzak, yine de bu topraklara bağlı olduğunu ve bundan gurur duyduğunu söyler. “Sadece ve sadece Yahudi olduğum için gerçek anlamda bir Türk gibi kabul edilmediğimi birçok kez gördüğüm, daha da doğrusu görmek zorunda kaldığım, bırakıldığım halde” (22). Bu sözleri sadece dininden ötürü yaşadığı yabancılık duygusu onun toplumdaki çoğunluk tarafından tam anlamıyla Türk olarak kabul edilmediğinin kanıtıdır. Diğer bir yandan, yabancılık duygusunu her ne kadar derinden yaşasa da hayatı boyunca bu topraklarda onu sadece olduğu gibi kabul eden ve derin arkadaşlıklar kurduğu insanlar da vardır. Hatta bu insanların romanın bütünlüğünde önemi çok büyüktür çünkü kendi kimliğini tamamlamaya çalışırken onlardan yardım alır. Bu ayrımı yapmayan ve onu taşıdığı kimliklerle yargılamayan arkadaşlıklarının önemini şu sözleriyle destekler: “[E]n derin dostluklarımı, dahası duygusal ilişkilerimi bu farklılıkları hiç önemsemeyenlerle ve durduğum yer açısından bakıldığında, bu ülkede benden ‘daha Türk’ doğmuş olanlarla yaşadığımı da görüyorum. Bu coğrafyadaki kaderimin en anlamlı yüzlerinden biri bu” (22). İzak, bu coğrafyada yabancı hissettirildiğinden dolayı İstanbullu arkadaşları için kendisinden “daha Türk” ifadesini kullanır. Bu ifadesinden rahatlıkla yapılacak olan çıkarım sonucunda görülen, toplumun dayattığı bakış açısının onun da kendisini farklı bir konuma koymasına sebep olduğu gerçeğidir. İzak, kendisinin yeterince Türk olduğunu kendi içinde hissederek fakat toplum gözünde esas Türk olan insanlar hem bu topraklarda doğmuş hem de Müslüman olan kişilerdir. Bu cümlesiyle

toplumda hâkim olan çoğunluk düşünceye isyan ettiği görülmür. Farklı bir kimliği benimseyip bunu dile getirmesi, esasında kendisiyle ne kadar barışık olduğunu da gösterir. Kendisine İstanbulluluk konusunda o kadar güvenir ki hem kullandığı “daha Türk” ifadesinde hem de onu tırnak içinde belirtmesinden kendisini ne kadar iyi tanıdığına ve toplumun bakış açısının farkında olduğuna aşağıdaki sözlerde bir kez daha tanık oluruz:

Kendimi inşa etmemi sağlayan, tüm bağlayıcılıklarıyla beni içinde tutan, başka bir duygu iklimine bırakmayan şehir, yaşadıklarımın bu hikâyeyi de bekliyordu. İstanbul’u yaşamak, İstanbul’da yaşamaktan çok farklıdır... İstanbul’un farklılığını yaşamak, hissetmek için, İstanbul’un farklı seslerini duyabilmek gerekir. (23)

Burada İzak İstanbul’da yaşamayı tercih etmesinin İstanbul topraklarındaki derinlikten olduğunu gösterir. İstanbul’da doğan herkes İstanbul topraklarının kattığı derinliği fark etmeyebilir ama önemli olanın İstanbul’u nasıl yaşadığı ve nasıl algıladığı ile ilgili olduğuna dikkati çeker. İstanbul’un içinde bulundurduğu kültürel mirasını anlayarak, özümseyerek onun nasıl algılandığı ve yaşandığı İzak için çok önemlidir. İstanbul, onun duygu iklimidir; çocukluğundan bu yana yaşadığı her türlü duyguya ev sahipliği yapmıştır ve yapacaktır.

C. Toplumsal Baskıyla Şekillenen Bir Karakter: İzak

Kuşkusuz ki kendisiyle barışık olarak çizdiği bu resim yalnızca içinde bulunduğu dönem için geçerlidir. Geçmişte filizlenen ve farklı olduğuna dair duygularını net bir şekilde hatırladığına göre bu duygular küçük yaşta kalbinde yer etmiş, sonrasında ise uzun süre içinden atamadığı hislerdir. Yahudi olmanın getirdiği gereklilikleri yerine getirememesi sonucu üzüntü duygusu yaşar. Senelerin birikimi İzak’ı içsel bir sorgulamaya itince kendini bir duygusal buhranın içinde bulur ve bu

bunalım onu alıp geçmişe götürür. Arkadaşlarını aramaya koyulduğu bu süreçte esasında hayatının büyük bir bölümünde kendisiyle barışık olamadığını anlatır. Tüm bu çoklu duyguların farkında olmasına rağmen onları kabul etmek yerine kaçmayı seçmiş bir kişilik gösterir. “Bıraktığım, zaafarımla yeterince yüzleşemediğim için, farkına varmaksızın ısrarla kaçtığım o yerleri bir harabe gibi görme duygusuna bir daha kapılmayacaktım” (48). Okura, kendisiyle barışık olduğunu uzunca bir süre yansıtip böyle bir görünüşle ortaya çıkıyor olsa da esasında içinde tam da kendisiyle yüzleşemediğini ve halen hesaplaşma içinde olduğunu görürüz. Kabullenmenin aksine çoğu duygudan kaçarak gerçek duygularını bastırmıştır.

Bu bastırma duygusu kullandığı dilde de görülür. Dil, herkesin kendini ifade ettiği, yaşayan ve sürekli olarak değişen bir araçtır ve İzak’ın kullandığı dilde de zaman içinde değişimler olduğunu görürüz. Yahudiler ibadet ettikleri yere “sinagog” derken Müslümanların “havra” kelimesi kullanmasından dolayı İzak da ilerleyen yaşlarda sinagoga havra demeye başlar. “[B]uralılığım daha çok sahip çıkma inancıyla, havra demeyi de öğrendim bu değişimlerin akışında” (24). Sırf buralı olma inancıyla, diğer insanlarla aynı olabilmek için aynı kelimeleri kullanmayı özenle seçer. Oysaki küçüklüğünden beri havra kelimesinden nefret etmiştir. İlkokuldayken, sınıfın çok gürültülü olduğu zamanlarda İzak’ın öğretmeni birçok kez “burayı da havraya çevirdiniz!” (25) diye bağırmıştır. Diğer Yahudi arkadaşları gibi bundan son derece rahatsızlık duyan İzak, çoğunluk güldüğü için hiçbir şekilde cevap veremediği gibi gülüşmelere katılmak zorunda kalmış. Öğretmeninin bu cümleyi neden kullandığına tam olarak anlam verememiş olsa da çocukluğundan kalan bu anısı onun için son derece acı bir tecrübe olarak hatırlanır. “Cahilliğinden, kimi inceliklerin farkına varamamasından mı bu kadar çok severdi bu cümleyi, gizli ayrımcılığından mı, kızgınlığını dile getirmek için, daha uygun sözleri bulamama

çaresizliğine düştüğünden mi, karar veremiyorum” (25). Nedeni ne olursa olsun küçük yaşta ona hissettirilen bir farklılık hali mevcuttur ve İzak, yok sayılmak istendiği duygusuna kapıldığı bu ayrımcı yaklaşımı gerçek anlamda hisseder. Kendi ibadet yerinin kutsallığına karşın öğretmeninin gürültü karşısında farkında olmadan dahi de olsa kızgınlıkla öğrencilerine karşı havrayı aşağılayıcı bir anlama gelecek şekilde kullanması kalbine ve aklına kazınmıştır. Duygularını, “çok acı verici bir deneyimdi bu aslında. Etkileri, kim ne derse desin, yıllarca süren bir deneyim” (25) sözleriyle betimler. Bu nedenden ötürü havra kelimesini uzun yıllar boyunca kullanamayan İzak, sırf buralı yani İstanbullu olduğunu gösterebilmek için ilerleyen yaşlarda “havra” kelimesini kullanmaya başlar.

Yine bu bağlamda, dilin kimlikle ne kadar yakın ilişkisi olduğuna dair başka bir örnek ise yıllarca “Yahudi” sözünü kullanmaktan kaçınmasıdır. Bu durumun sebebi ise “Musevi” kelimesinin daha nazik ve masum görüldüğüne dair olan düşüncesidir. Toplumun dayatmaları sonucu kendi gerçek kimlik arayışı içinde yaşadığı bu iç çatışmayla beraber kendi gerçekliğinden kaçıp toplumun dayattığı kimliğe kucak açmış bir birey olarak görünür. Oysaki Yahudi kelimesi tam olarak kendi etnik kökenini kastetmektedir. Bu söylemle de kendi iradesi doğrultusunda yapmış olduğu tercihi dile getirerek kendisiyle barışık bir portre çizmeye devam eder.

Bu kullanılan ya da bir nevi kullandırılan kelimelerin yanı sıra yabancılık duygusunu fazlasıyla hissettiği bir diğer etken ise ailesinin konuştuğu dildir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi sömürgecilik terimiyle çok bağdaşmasa da dilde azınlıklara hissettirilen baskı sömürgecilik terimleriyle örtüşmektedir. Birey, aitlik duygusunu kendisinde hissedemediği noktada içinde bulunduğu ortama yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşma bireyle uzam arasında bir boşluk meydana getirmektedir. Bill

Ashcroft'un *The Empire Writes Back* (İmparatorluk Geçmişini Yazıyor) adlı eserinin "Dil" başlıklı bölümünde belirttiği gibi birey içinde hissettiği yabancılaşma duygusundan ötürü kendi dilini kullanmamakta ve içinde bulunduğu toplumun dilinin etkisi altında kalmaktadır. Birey tam olarak kendisini ifade edemeyerek bir eksiklik yaşamaktadır (8-9). Buradan da yola çıkarak, bir kez daha dilin, bir insanın kimliğini oluşturan en önemli etkenlerden birisi olduğu sonucuna varabiliriz. Kişinin kendisini en iyi şekilde ifade ettiği araçlarından biri olan dil, bilhassa ana dil kullanıldığında en rahat ve etkili iletişim aracı haline gelir. İzak'ın ataları İspanya'dan geldiğinden ötürü, ailesi, özellikle büyük anne ve babası Ladino dilinde konuşur. Ondaki nesiller dillerine daha bağlı bir portre çizerken İzak bu dil farklılığından son derece rahatsız olur. Rahatsız olması kendi içinden gelen bir duygu değildir kuşkusuz, toplumun bireyleri tarafından hissettirilen ötekilik duygusudur. İzak bu konuyla ilgili düşüncesini şöyle dile getirir:

Anneannemin arkadaşlarıyla, başka türlüünü yapamadığı için, sokakta Ladino konuşurken, birçok insan tarafından, birçok alaya hedef olduğu günleri hatırlıyorum da... O zamanlar onun yanında durmaktan utanç duyardım, başka bir yere, bu farklılığımı yaşamak, göstermek zorunda kalmayacağım bir yere ait olmak isterdim. (27)

Çocuk yaşlarda dahi bu derecede hafızasında yer eden düşünceler barındırmasına rağmen yıllar içinde sorunun esasında başka bir yerde olduğunu fark eder. Herkes kendi bildiği dilde konuşmakta özgürdür ve bireyin toplumda yer edinmesine ya da onun kimliğine karar veren salt konuştuğu dil olamaz. Böyle bir durumda kişiyi başkalaştıran, içinde yaşadığı toplumun bireyleridir. İzak içinde yaşadığı toplumdan dolayı bu tavrın farkına varır. İnsanlar Türk olmayı Türkçe konuşmakla özdeşleştirerek Türkçe konuşmayanların Türk olmadığını düşünür. İzak, farklı dil

konuşan ailesinin kendi kişiliğini belirsizleştirmesinden dolayı ulusal aidiyet konusunda bir çatışma yaşar, fakat ailesinin yanı sıra baskın dil olan Türkçeyi yetkin bir biçimde öğrenerek ve Türkçe konuşarak hayatına devam eder.

Babası ve annesi İzak'la Türkçe konuşur ancak yine de en doğal anlarda Ladino'nun tercih edildiğini görürüz. İzak, Londra'dan döndükten sonra küçük bir restoran açmak ister. Bu restoranı açabilmesi için babasının maddi yardımına ihtiyaç duyar. Babası İzak'a maddi yardım yerine bol bol manevi nasihatlerde bulunur. Babasının cümlelerini şöyle dile getirir: "Böyle gitmesi durumunda hiçbir baltaya sap olamayacak ve kendisini sanki hep batırmak isteyecektim" (16). Babası bu nasihatlerini Türkçe değil Ladino dilinde söyler. "Kızgınlığı da, endişesi de çok hakikiydi bir başka deyişle" (16) diyerek babasının en kızdığı ya da en çok sevindiği anlarda Ladino dilini kullanmasının sebebinin o dilde kendini daha samimi hissetmesi olduğunu belirtir, çünkü babası ancak Ladino dilinde kendini içten ve etkili biçimde ifade edebileceğini düşünmektedir.

İzak, duyduğu yabancılaşma duygusunu iyice bastırmak istemesinden dolayı Türkçeyi iyi öğrenir öğrenmesine ama romanın başında kendisini oluşturan etkenleri sıralarken "beni bana öğreten dillerimin" (12) ifadesini kullanır. Buradaki çoğul kullanımı da dikkat çekmektedir çünkü kendisinin bir değil, birden fazla dile sahip olduğunu ve ancak bunların hepsiyle tam olduğunu gösterir. Onun için bir tek Ladino ya da Türkçe değil, cemaatinin kullandığı İbranice dili de önemlidir.

Iain Chambers *Göç, Kültür, Kimlik* adlı eserinde, içinde yaşadığımız hareketli dünyanın modernite gözüyle açıklanamayacağını savunur ve dilin basit bir iletişim aracı olmadığını vurgular:

Dil aslında bir iletişim aracı değildir. Her şeyden önce, bizzat kendiliklerimizin ve anlamın kurulduğu kültürel bir inşa aracıdır.

Açık ya da bariz bir “mesaj” yoktur; tıpkı, nötr bir temsil aracı olmaması gibi, kendi bağlamları, bizim bedenlerimiz ve benliklerimiz tarafından imlenmeyen bir dil de yoktur. (37)

Burada da görüldüğü gibi dil ile kimlik arasında iç içe geçmiş bir ilişki vardır. Dil sadece konuşma aracı değil aynı zamanda da kültürü inşa eden ve böylelikle kişiliğimizi oluşturan önemli bir unsurdur. Dolayısıyla Türkçenin resmi dil olarak kabul edildiği bu coğrafyada, farklı azınlıkların farklı diller konuşmasından ötürü dil, bireylerin ulusal kimlik oluşturmada sorunlu bir yere sahiptir. Bunun sonucunda insanların konuştuğu dil de sorunlu kimliklerin izlerini taşır. İzak ve azınlıkların kendi dillerini konuşurken çekingen tavırları ve oluşan aidiyetsizlik hissiyatı bu noktada kişilik inşasında önemli rol oynar.

Kişiliğinin oluşumundaki yabancılaşma hissiyatının yansımalarından olan başka bir etken ise sadece Yahudi olduğu için yapılan genellemelere karşı oluşturduğu kimlik ve bu bağlamda yaşadığı farkındalıktır. Bu farkındalık sürecinde de kendisiyle barışık tutumu dikkat çeker. Doğuştan getirdiği Yahudi kimliğine yakıştırılan “korkak” ve “cimri” sıfatları insanlar tarafından sıkça dile getirilen yakıştırmalar arasında yerini alır. Çocukluk günlerinde bu sıfatları ilk duyduğu zamanki şaşkınlığını hâlâ hatırlayan İzak, dedesiyle yaptığı kısa sohbetler sırasında onun açıklamalarıyla tatmin olarak bu sıfatlara da zamanla alıştığını söyler. Cimri miyiz sorusu karşısında dedesinin “Hayır değiliz... Sadece biraz tutumluyuz...” ya da korkak mıyız sorusuna dedesinin “Belki biraz temkinli...” (26) diye yanıt vermesi hem mizah hem de hüznü içerir aslında. Mizahın altında yatan derin hüznü anlaması ve kabul etmesi İzak’ın uzun zamanını alır. Yahudiliği yüzünden onu etiketleyen insanlara inat İzak, yaşının getirdiği olgunlukla bu genellemelerin farkına varır ve

içinde bir hüznün duygusu oluşsa da bu kelimelerle daha sonra barışır ya da barıştığını zanneder.

Zaman içinde yaşadığı tüm tecrübelerden dolayı kendisiyle barışık olmak zorunda bırakıldığını anlarız. Bu zoraki barıştırılma durumundan dolayı kendi kültürel geleneklerini, değerlerini, isyanlarını yitirir. Burada da zorunlu bir tercihten bahsedebiliriz. Küçükken cemaati tarafından öğretilen değerleri hatırlamanın nasıl bir faydası olduğunu sorgular. Hatta karısı Çela'nın geleneklerine daha fazla özen göstermesinin bir işe yaramadığını dile getirir. Diğer yandan, İzak isyan etme duygusunu artık kaybettiğini söyler. "Ben bir yerden sonra, aykırılığı oynamaktan vazgeçtim galiba. Belki de daha fazla azınlığa düşmekten korkuyordum" (24). Toplumsal baskı sonucunda kendi kimliğinden ödün veren bir karakter olan İzak, zaten doğduğundan beri azınlıktır ve yaptığı isyanlarını azınlık içinde azınlık olmamak için rafa kaldırır. Hem toplum tarafından hem de cemaati tarafından azınlığa düşmemek için uyum sağlama çabası söz konusudur. İsyankârlığını en aza indirmek onun yabancılaşma hissiyatından kurtulma çabasıdır. Topluma uyum sağlamak ve toplumda bir yer edinmeye çalışmak, içindeki asi ruhu bastırmayı gerektirir. Ellili yaşlarında geçirdiği duygusal bunalım bile sıkıntılarını hâlâ bastırmaya çalıştığını kanıtlar niteliktedir.

Ç. Öteki'yle "Bir" Olmak

Bireyin kendinden farklı olanı ötekileştirdiğini gördüğümüz bu örneklerde insanların karşılaştırma yaparak kimlik edinmeye çalıştıklarını anlarız. Birey, doğduğu ilk günden itibaren hem ailesi hem de toplum tarafından onaylanmak istediği için var olan değerlere saygı gösterir ve bu değerleri içselleştirir. Kendi kimliğini oluşturma sürecinde var olmayan değerleri ötekileştirerek kendi sahip olduğu değerlere tutunur. Bu bağlamda Jacques Derrida'nın *Teoriden Sonra Hayat*

adlı eserindeki “Teoriyi İzlemek” adlı makalesinde söylediği “tüm kimlikler ancak kendi farklılıklarıyla var olabilir” sözü bireylerin kendinden farklı olanla var olabildiğini gösterir. “Her kimlik bir anlamda ötekidir” diyerek bu söylemini pekiştiren Derrida, bireylerin kendinden farklı olana göre kendini tanımladığına ve yorumladığına dikkati çeker (26). Böylece birey, kendinden farklı olanı ötekileştirirken, bir başkası da kendinden farklı olduğu için onu ötekileştirir. Bu ötekileştirme sürecinde dikkati çeken bir diğer konu ise bireyin bu şekilde kendini güvende hissetmesidir çünkü birey kendini tanımlayabildiği noktada kendini huzurlu hisseder. Toplumun bireyleri, İzak ve diğer Yahudileri ötekileştirerek kendilerini daha güvende hisseder çünkü onlara göre İzak ve Yahudiler farklıdır. İzak, bunu içselleştirme çabası içerisine yıllarını verir çünkü hem kendini bu topraklara çok ait hisseder hem de sırası geldiğinde hiç ait hissettirilmez. Bu yüzden kimlik sorunsalında karşılaştırma önemli bir role sahiptir. İnsanlar kendilerini diğer bireyler ve ait olmadıkları topluluklarla karşılaştırırlar. Bu doğal sürecin sonucunda kendi gruplarının daha iyi olduğu düşüncesine varıp kendilerini güvende hissederler. Bu sosyal kimlik oluşturma sürecini tartıştığı makalede Talha Övet şu sözleri kullanır:

Her kimlik, ‘öteki’ içselleştirilerek inşa edilir. Hele bu başkası/öteki tehdit oluşturursa ya da tehdit olarak algılanırsa, iste o zaman onun rolü, salt tanımlama işlevinin ötesinde, kimliği kuvvetlendirme şeklinde cereyan eder. Aslında, dış tehdidin (başkasının) varlığının tehdiye maruz kalan ya da tehdidi algılayan toplumsal birimin kendi kimliğini kuvvetlendirdiği fazlasıyla bilinen bir durumdur. (95)

Toplumun bireyleri farklı olduğunu düşündüğü azınlıkları ötekileştirip kendi grupları içinde güven hissiyatını böyle oluştururlar. Bireyler gibi toplumlar da ortak bir dil, kültür, din ve etnik kökeni paylaştığı zaman kendilerini daha güvende hisseder ve

ortak bir yaşam kurmak için kendilerinden farklı olanı dışlar. Bu noktada kimlik, insan ve toplum psikolojisinde hem bütünleştirici hem ayrıştırıcı bir işleve sahiptir.

Bunlar sonucunda esasında toplum kendinden farklı olduğunu düşündüğü her bireyi tehdit sandığını gösterir. Toplum, içinde tek tip bir kimlik yaratma çabasıyla farklılıkları bitirmeye hatta onları ötekileştirerek unutturmaya çalışan bir yapı sergiler. İzak da bütün bunların farkına vararak bunu şöyle dile getirir: “Benim buradan tek görebildiğim, kendine güvenini bir şekilde yitirmiş ya da matemleriyle bir türlü yüzleşemeyen her topluluğun, karşılaştığı ya da karşısında hissettiği tüm farklılıkları bir tehdit olarak algıladığı” (28). Kendisi de farklı bir birey olarak topluma bir şeyler katabilecek durumdadır; bu yüzden tek bir kimlik oluşturma çabası insanın doğasına aykırıdır. Ne insan tek bir kimliğe ait olur ne de toplum tek tip bir kimliğe bürünebilir. Yazarın karşı çıktığı, bireyin tek bir kimlikle sınırlı kalmamasının yanı sıra toplumun da tek bir kimliğe sahip olmaması gerektiğidir. Bunu tarih, insanlara göstermiştir. Mario Levi de bu görüşünü İzak karakterinde dile getirir. Devlet tarafından azınlıklara karşı yapılan eşitsiz muamele sonucu azınlıkların duyguları bastırılmış ya da yabancılık duygusu hissettirilmiştir. Burada Levi'nin üstünde özellikle durduğu, toplumun da tek bir kimliğe sahip olması gerekmediği, farklılıklarla oluşan bir kimlik oluşturabileceğidir.

O halde, kimlik kendinden farklı olan ötekileştirerek kazanılır. Ancak İzak karakterinde olduğu gibi kimlik, kendi tanımını yapabilmek için kendinden farklı olana ihtiyaç duyduğu gibi kendinden farklı olanı da içine alan bir tanım gerçekleştirebilir: İzak'ın İstanbul'a bağlılığı ve oraya ait hissetmesinde olduğu gibi. Mario Levi'nin *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı eseri hakkında ayrıntılı bir çalışma yapan Ali Budak “*Karanlık Çökerken Neredeydiniz* Romanında ‘Kimlik

Sorunları' ve Kimlik Yapıcı Bir Mekân Olarak İstanbul” adlı makalesinde bu konuya şöyle açıklık getirir:

[K]işi, önce, bir geleneğin içine doğacak, birtakım ortak kimlik değerlerinin sahibi olacak, sonra da, bir birey olarak kendi kazandıklarıyla ‘kendi’ kimliğini inşa edecektir. ‘Kendi’ olmak, ister istemez, başkalarını ‘öteki’leştirmek demek olacağından, bu süreç, genel planda, hem bir kopuşu ve farklılaşmayı hem de bir devamı zenginleştirmeyi içermektedir. Yalnız, kişinin kendi kimliğini inşa etmiş olması ille de ‘öteki’nin bütün bütün inkâr edilmesi demek değildir; belki, ‘öteki’yle birlikte ve ötekinin yanbaşıda ‘kendisi’ni de var etmesidir. (93)

Buradaki cümlelerden anlaşıldığı gibi birey kendi tercihleriyle yaşamını devam ettirirken başkasından farklı olması her zaman kötü bir sonuç getirmez. Kişi kendi kimliğini oluştururken ötekini tamamen inkâr etmek yerine ötekini kabullenip onunla var olması kendi kimliğine katkıda bulunur. Ötekini içinde kabullenerek var etmek ve ötekiyle beraber yoluna devam etmek kişiyi daha da zenginleştirir.

D. Kimlik İnşasında İktidarın Ayrıştırıcı Yaklaşımı

Yabancılaşma hissiyatı sadece toplumdaki insanlardan değil iktidarların tutumlarından da ileri gelir. Bir ulusun bütünleştirici ulus olması bireylerinin bütünleştirici olmasıyla doğru orantılıdır. Bireylerin aidiyetlerini ve dolayısıyla da ulusal kimliklerini bağdaştırabilecekleri bütünleştirici bir ulus olgusunun eksikliğini hisseden azınlıklar yabancılaşma hissiyatını yaşarlar. İzak, bunu gayet somut bir nedene bağlayarak şöyle ifade eder:

“Yabancı” sözünü kullanmam için özel bir çaba sarf etmem gerekmiyor. Bu söz benim sözüm değil, zaman zaman yasaların

kullandığı, dolayısıyla da, istesem de istemesem de bana kullandırılan, hissettirilen bir söz daha çok. Azınlık vakıflarına ait taşınmazların “yabancı mülkleri” olarak görülmeleri bile yeterince manidar değil mi? (22)

Yasaların önünde yabancı damgası vurulması, resmi olarak da maruz bırakılan söylem dile getirir. Hatta bu yabancılık damgasından dolayı insanların iş bulma imkânlarının da eşit olmadığını ifade eder. “Bu ‘farklılıkların’ içinde doğanların hâlâ birçok meslek söz konusu olunca, devletçe ‘yasaklı’, hatta tıpkı siyasi suçlular gibi ‘sakıncalı’ görülmeleri meselesineyse hiç girmek istemiyorum artık” (22). İzak, bu eşitsizlik konusuna derinlemesine girmek istemez çünkü konuşmanın doğuracağı sonuçların korkusunu taşır. “Tarihimiz, bazı ‘yanlış’larının bedelini çok ağır ödeyenlerin bize bıraktıkları örneklerle dolu” (22) cümlesi bazılarında çok derin acılar yaşattırıldığını ve bu acıların insanların hafızasına kazındığını gösterir. İşte bu yüzden İzak, bu konuya çok fazla detaylı bir şekilde değinmez. Yasalar önünde farklılık ve iş olanaklarındaki eşitsizlik duygusu azınlıkların kendilerini yabancı gibi görmesini son derece normal kılar. Görüldüğü üzere devletin resmi organlarının dahi azınlıklara yabancılık damgasını vurması söz konusuyken toplumda yaşayan insanların da böyle bir geleneği sürdürmeleri beklenebilir bir tutumdur.

İzak’ın babası birçok Yahudi gibi Demokrat Partilidir. Adnan Menderes’in öldürülmesi o ve arkadaşları için bu ülkenin utanç kaynağıdır, bu olay onlar için düpedüz cinayettir. Daha sonraki yıllarda Demirel ve Adalet Partisi’ni desteklerler. Ancak babası İnönü’den hiç haz almaz. İzak, bunu İnönü’nün siyasetlerine bağlar: “Bir dönemin insanları, yaşadıkları karşısında, tüm iyi niyetlerine rağmen, bu ülkenin gerçek anlamda vatandaşı olarak görülmediklerini anlamak ve kabul etmek zorunda kalmışlardı” (29). Ailesi 500 yıl önce bu topraklara yerleşen birisi için

devlet politikasından kaynaklanan “yabancılık” hissiyatı İzak’ın beynine işte böyle kazınır. Kendi doğup büyüdüğü yerde oranın vatandaşı gibi kabul görmeden senelerce yaşamak zorunda bırakılan İzak’ın kimlik sorunu bu şekilde devam eder.

Böyle bir politika içerisinde büyüyen İzak her gün farklı bir yapılanma karşısında kendisini yabancı gibi hissetmeye devam eder. Bu sadece İzak’ta değil, en yakınındaki babasının da bilinçaltına yerleşmiş bir duygudur. Babasının kurduğu iş belli bir süre sonra iyi getiri sağlamaya başlar ve böylelikle sermayelerini geliştirmeye başlarlar. Annesi Şişli’de kirada oturdukları evi satın almalarının daha mantıklı olduğunu öne sürer. Buna gönüllü olmayan babasının düz bir mantığı vardır: “Ona göre para her zaman nakitte kalmalı, hep ticarete değerlendirilmeli, daha da önemlisi, kolay taşınabilir halde durmalıydı. Devletin neye, ne zaman el koyacağı bilinmezdi ki... [...] Toplumsal hafızamızın bıraktığı miras, bu kaygıyı fazlasıyla haklı çıkarıyordu” (31). Kendisinin olduğu gibi babasının da bu yabancılık hissiyatından epeyce etkilendiğini görürüz çünkü devlet kendi hakkı değilken azınlıkların mallarına el koyabilme hissiyatı aşılmalıdır. Babası hem evi satın almak istemez hem de çok gösterişli yaşamamaya gayret eder. Dolayısıyla, toplumsal hafızanın üstlerinde bıraktığı başka bir miras ise kendini fazla göstermeme çabasıdır. İzak, düşüncesini aldıkları arabayla anlatır: “Mercedes’in iyi modellerinden birini rahatlıkla edinebilecek bir varlık sahibi olduğumuz halde, adı nedendir bilmem, “Yahudi Mercedes’ine çıkmış bir Peugeot 504’le de bu yüzden yetinmek zorunda kalmıştık” (31). Babası ile arkadaşları için tarih bir tehdit oluşturmuştur ve her an ne olacağı belli olmaz, işte bu yüzden toplum içinde dikkat çekmemek ve göze batmamak için gösterişli yaşamdan uzak dururlar. Toplumsal bellek onları nispeten mütevazı bir hayat yaşamaya sürüklemiştir.

İktidarın yapısı ya da toplumun bireyleri tarafından hissettirilen yabancılık duygusunun yarattığı temkinli olmak da romandaki Yahudi karakterlerin kişiliklerini oluşturan diğer unsurlardandır. İzak, ailesi ve Yahudi azınlığı bütün bu başkalaştırmalara karşı tedirginlik içinde yaşamlarını sürdürürler. Bazıları ne etliye ne sütlüye karışır cinsten hayatlarını idame ettirmeye çalışırken bazıları da İzak gibi isyankâr bir tavır içine girip onlara hayatın gerçekliğini fark ettirmeye çalışır. Kuzeni Mordo iflas ettikten sonra babasının yanında işe girer. Oradaki konuşmalar esnasında her zaman korku dolu bir portre çizen Mordo'nun toplum tarafından bir paranoya ile yetiştirildiğini söylemek mümkündür: “[K]elimenin tam manasıyla gölgesinden korkan, şair ruhlu bir adamdı. Bu siyasi meseleleri her konuşmamızda, korkulu gözlerle, telaşla etrafına bakar, sesimi alçaltmamı söylerdi. Yerin onun için de kulağı vardı çünkü ve herkes, hiç beklemediğimiz insanlar bile gizli polis çıkabilirdi” (35). Toplum hem bir korku psikolojisi yaratır hem de birey bu durumdan korkunca ona “korkak” diye hitap eder. Kimseye güven duyulmaması ve politika konuşulmaması gereken bir dönemde, kimlik oluşumları da güvensiz bir ortamda yeşermektedir. Mordo, İzak ne zaman politikayla ilgili konuşmaya başlasa hemen konuyu kapatmaya çalışır çünkü toplumun yarattığı baskıcı bakış açısı onu da etkisi altına almıştır.

Devletin politikasını bütün çıplaklığıyla ortaya koyan başka bir örnek ise, İzak'ın arkadaşı Necmi'nin hapisteyken, babasının bir arkadaşının gelip onunla konuşmasıdır. Yarbay olan bu kişi, Necmi'ye öğütler verir durur. O sırada Necmi'nin babasının ölümü için verdiği yanıt ise son derece manidardır: “Devletin kimi, ne zaman, nasıl çizeceği bilinmez...ya da aslında bilinir de, gereken zamanın gelmesi beklenir...” (90). Devletin temsilcisi niteliğinde olan yarbay devletin

kişilerle çıkar ilişkisi kurduğunu ve kendi çıkarına göre hareket ettiğini vurgular. Devlet, çıkarına göre kişinin kaderini belirlemekte özgürdür.

E. Hep Eksik Bıraktırılan Kimlikler

Roman boyunca bütün ana karakterler için İstanbulluluk kimliği çok önemli bir yer tutar. Hangi dinden, etnik kökenden ya da kültürden gelirlerse gelsinler İstanbul onları birleştiren mekândır. Seneler sonra dahi olsa İstanbul onların bir araya gelme sebebidir. İzak'ın lise arkadaşları gençlik yıllarını İstanbul'da yaşadıkdan sonra çok farklı yerlere dağılırlar. Artık çeşitli ülkelerin ya da şehirlerin insanları olmuşlardır, ancak içlerinde bir yarım kalmışlık mevcuttur. Sorgusuz sualsiz hayatlarına devam ederken, bu yarım kalmışlığa dur diyen İzak hepsini tekrar bir araya getirmek ister. Her bir arkadaşının hikâyesi onunkinden farklı tecrübeler olsa da sonuç hep aynıdır: yarım kalan kimlik.

Yarım kalan kimlik ya da eksik kalmış kimlik oluşumu İzak ve arkadaşlarının ortak kaderidir. Hepsi de bedeller ödemek zorunda bırakılırlar ve ödedikleri bedeller psikolojik olarak hepsinin benliğinde kalıcı hasarlar bırakır. Her karakter, hem kendi hayatındaki tecrübelerle hem de İzak'la olan ilişkileri açısından incelenecektir.

Necmi, İzak'ın en samimi arkadaşıdır. Devrim yanlısı, girişken, isyankâr ve bir o kadar da duyarlı olan Necmi, liseden sonra hayalini kurduğu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni kazanır. Artık istediği, inandığı yolda savaşacak ve başarıya ulaşacaktır. Ankara'ya yerleştikten kısa bir süre sonra da istedikleri yavaş yavaş olmaya başlar; örgüte üye olur, eylemlerde aktif rol oynar, yayınlara katkıda bulunur, örgüt içinde önemli bir yere gelir. Hatta tehlikeli görevler bile üstlenir. Fakat devrime bu kadar inanmışken olaylar istediği yönde gelişmez ve inandıkları savaşı kaybederler. Birçok arkadaşı bu kavga sırasında hayatını kaybeder. 12 Eylül 1980 darbesi sonrası hayatı allak bullak olan Necmi de arananlar

listesinde. İstanbul'a geri döner ve uzunca bir süre örgüt sempatisini bir aile yanında kaçak yaşar. Sonra da yurt dışına çıkma planları yaparken son kez helallik almak için annesinin yanına gider. Tahmin ettiği gibi annesinin evi çoktan mimlenmiştir ve Necmi ziyaret sonrası yakalanıp tutuklanır. Uzun süren işkenceler dönemi de dâhil olmak üzere toplam yedi yıl hapis hayatı yaşar. Burada en dikkati çeken nokta ise işkenceler sırasında Necmi'nin asla kendi örgütü hakkında konuşmamasıdır. Hatta idamla yargılanma kararı çıkmasına rağmen yine de susmayı tercih eder. Necmi'nin kişiliğinin temel noktalarından biri inandığı kavga uğruna ölmektir. Ancak susmak hiç ona göre değildir; haksızlık karşısında tavrını gösteren ve sessiz kalamayan Necmi hapisaneyken karakterinin tam aksine susmayı tercih eder. İdam kararı iptal edildikten kısa bir süre sonra da özgürlüğüne kavuşur. İnandığı hayatı gerçekleştirilmesinde de bu yolculuk boyunca kimseye ihanet etmez. Hatta İzak'ın gıptaıyla baktığı şekilde bir hayat yaşamıştır. "Sorgulanmamış hayat, yaşanmış sayılmaz" (81) ikisinin de her zaman inandıkları bir idealdir. Seneler sonra Necmi'nin hikâyesini dinlerken İzak yoğun duygular hisseder ve toplumsal hafızanın aklına nasıl kazındığını şu cümlelerle ifade eder:

Bu ülkede, böyle bir savaşı göze alan öyle çok insan, öyle çok karanlığın içinde yok edilmişti ki... Öyle çok insan, öyle çok ölümü yaşamış ve yaşamak zorunda bırakılmıştı ki... İçlerindeki çocuğu bile öldüremeden, belki en büyük aşklarını bile yaşamaya fırsat bulamadan ölen, hayattan koparılan öyle çok insanın hikâyesi yazılmıştı ki bu acımasız coğrafyanın tarihine. (85)

İzak, arkadaşının yaşadıkları karşısında isyan bayrağını çeker. Bütün haksızlıklar belleğinin en derininde yer etmiştir. Bu ülke tarihinin kendisi üzerinde de acımasız bir birikim yarattığının farkındadır, ancak genele bakınca toplumsal olarak daha da

derin tecrübeler yaşandığını anımsar. Bu satırlarda ifade ettiği, bazı insanların siyasal ya da toplumsal baskı sonucu yaşarken öldürülmesi yani hayatlarına baskılar sonucu sanki ölüymüş gibi devam etmek zorunda bırakılmaları durumudur.

Uğruna ölmeyi göze aldığı kavganın yenilgiyle bitmesi sonucu Necmi’de eksik kalmışlık gözlemleriz. Kaderi ona ihanet etmiş ve savaşından yenilgiyle çıkmıştır. Necmi’nin belleğinde yer eden en önemli olaylardan birisi de işkenceler sırasında bir gözünü kaybetmesidir. Bir gözünün kör olmasından dolayı askere gidemeyecek ve artık hiçbir zaman tam olamayacaktır. Yazarın Necmi’nin gözünü kör etmesi bilinçli bir tercihtir çünkü göz bu dünyayı algılamamızı sağlayan en önemli uzuvdur. Mecazi anlamda her şeyi tam göremeyecek olan Necmi hem manevi hem fiziki anlamda yaralanmıştır. Görme özgürlüğü elinden alınan Necmi’nin geri kalan hayatında en çok bulmak istediği kişi ise gözünü kör eden adamdır. Kafasında ona bunu neden yaptığını sormanın hayalini taşır. Bu hikâyeye İzak’ın cevabı son derece manidardır. “Herkesin hayatını sorgulamak zorunda kaldığı bir zaman vardır... Kendisiyle yüz yüze gelmekten kaçamayacağı bir zaman... Sen işkenceni çoktan bitirdin. Ama onunki belki de bir ömür boyu sürecek” (90). Burada İzak Necmi’nin gözünü kör eden adamın ömür boyu vicdan azabı çekeceğini söyler, ancak bu sözlerin kendisi için de bir yansıtma olduğu son derece açıktır. İzak da bastırılmışlıkları sonucu işkencesini ömür boyu çeker. Yıllarca işkence çekmesine rağmen gerçekliğinden kaçır, fakat artık kaçamayacak duruma gelir ve kendisiyle yüzleşme sürecine girer, sorgulama sürecine başlar ve işkencesi bir nebze olsa da durur.

Necmi’nin turist rehberliği yaptığını bilen İzak konuşmaları sırasında can alıcı soruyu sorar: “Onu bunu bırak da, ne iş oğlum bu rehberlik? Sisteme nasıl teslim oldun böyle?” (91) diyerek Necmi’nin karşı çıktığı sistemin artık bir parçası

olduğunu vurgular. İzak'ın seneler önce yaptığını Necmi savağını kaybedince yapar aslına bakılırsa. Zamanında sisteme karşı çıkmış ve devrim için savaşmıştır ne de olsa. Hayat hikâyesini Yunanistan'da devam ettirmeye çalışan Necmi, çok güzel tecrübeler yaşasa bile beş yıl sonra İstanbul'a dönmeye karar verir. Aidiyetini bir türlü kaybedemediği İstanbul onun geçmişini simgeler. Ayrıca ömrünün geri kalan kısmını da annesiyle beraber geçirmek ister. "Yurda bu duygularla gittim. Beni yine de topraklarımdan bütünüyle koparamamışlardı..." (96) diyerek kavgasını kaybetse de, işkenceler görse de, kendini ait hissettiği yer İstanbul'dur. Necmi'nin asıl yapmak istediği, İstanbul'a dönerek yarım kalmışlık duygusunu tamamlamaktır.

İstanbul'da turist rehberliğine devam ederken artık bir düzen kurmasının zamanı geldiğini düşünür. "Zamanla daha durmuş oturmuş bir hayat istiyorsun..." (97) şeklinde isteğini ifade ederken kendi kişisel tarihinde bir ilki yaşamaktadır. Bu düşünce onun bu yaşta hissettiği bir arzudur. İzak ise bu soruya "Durmuş oturmuş dediğin hayat çok mu cazip?.. Ben kendimi bu hayattan kurtarmak için ne cambazlıklar yapıyorum bir bilsen..." (98) diyerek cevap verir. Kendi oturmuş hayatından sıkıldığını açıkça dile getirir. Necmi'nin söylediği bu cümleleri zamanında İzak'ın annesi söylemiştir ve İzak bu düşünceye karşı durmaya çalışmıştır. Esasında zaman ne olursa olsun yaşanan olaylar benzerdir. İzak, kendi istediği hayatı yaşayabilmek için bu düşünceye karşı çıkmış ama kısa bir süre sonra sisteme boyun eğmek zorunda kalmıştır; Necmi, yıllarca sisteme isyan etmiş ama sonunda sisteme o da boyun eğmiştir. İzak'ın senelerdir yaşadığı oturmuş hayat artık canını sıkıyor; Necmi'nin hareketli yaşamı ise onu artık durmaya çağırıyor. İkisinin de içinde yaşadığı farklı türde yarım kalmışlıktır. Asıl hüznü olan bu yarım kalmışlığı nasıl tam yapacaklarını bilememeleridir.

Doğal olarak yaşanan her tecrübenin sebebi yapılan tercihlerdir. Necmi, sosyalizmin peşinden giderek hayat kavgası içine düşmeyi seçer; İzak, ailesinin baskısı sonucu daha sakin bir hayatı seçer. “Ben galiba fazla mücadele etmemeyi seçtim. Onun da bir bedeli var ama” (107) cümlesi İzak’ın kendi içinde duyduğu suçluluk duygusunu barındırır. Mücadele etmediği, arkadaşlarının yanında yer almadığı ve kendi istekleri için çok savaşmadığını belirtir. Esasında onunda farklı bir şekilde bedel ödediğini gösterir. Ailesinin istediğini yaparak kendi istediğini tam yaşayamamaya ödediği bedel, Necmi’nin istediğini yaparak ödediği bedelle benzerdir. Necmi’nin bedeli toplumun bir kesiminin ödediği bedelle aynıdır. “Bunca insan boşuna mı öldü, bu kadar ağır bedel ödedi?” (103) diyerek insanların ödediği bedelin sonuçsuz kalmaması gerektiğini savunur İzak. İnsanların iktidarların verdiği kararlar sonucu kaderlerinin değişmesi söz konusuysa diğer yandan hüküm verenlerin de ödediği bir bedelden bahsetmek mümkün müdür? “Onca idam kararının altına imzalarını attıktan, onca işkenceden ölüm açığa çıktıktan, sürgüne gönderilen, vatandaşlıkları kaybettirilen binlerce insandan sonra, o aynada ne görüyorlar, kimi görüyorlar?” (103).

Yorgo, “Artistler Takımı” üyelerinden bir diğeridir. Annesiyle babasını henüz çocuk yaşta kaybeden Yorgo, Şişli’deki La Paix Hastanesi’nin yetimhanesinde kalır. Ailesini kaybetmenin kökeninde yatan derin bir hüznün vardır. Babası, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya’da yaşarken Almanlara karşı savaşmış ve komünist olmasına rağmen birtakım kişisel nedenlerle ülkesinden kaçmak zorunda kalmış bir adamdır. Yunanistan’a göç ettikten sonra Yorgo’nun aynı kendisi gibi militan ruhlu annesiyle tanışır, evlenirler, politik sebeplerden dolayı oradan da kaçmak zorunda kalırlar. Annesinin akrabalarının yardımıyla İstanbul’a yerleşirler. Belli bir süre sonra Yorgo dünyaya gelir. İstanbul onlara yuva olmuştur olmasına

ama tam hayatlarını kurmaya başladıkları zaman, 1964 kararnamesi ile hayatları altüst olur. İzak bunu şöyle özetler: “Farklı bir uyrakta kalan birçok gerçek İstanbulluyu, aniden gerçek bir yabancı haline getiren o kararname, o günlerde onların da kapısını çalacaktı ama. Evlerini ve bu şehirdeki tüm hayatlarını bırakmak zorundaydılar artık” (198). Uzun zaman boyunca kaçmaya devam eden aile, bir tanıdıkları sayesinde Bursa’nın bir köyüne sığınır. Ancak orası da çözüm değildir çünkü güvensiz bir ortamda kaçış ve saklanma hep devam edecektir. Bu süreçleri takiben annesi yaşamını yitirir. Yorgo, bu durumu “üzüntüden öldü benim annem” (199) ifadesini kullanarak annesinin artık bu koşturmaya dayanamayıp vefat ettiğini anlatır. Hatta annesi ölüm döşeğindeyken, Yorgo’dan bütün bunları ona yaşattıkları için af diler. Annesinin henüz küçücük bir çocuk olan Yorgo’dan af dilemesi oldukça manidardır çünkü burada suçlu olan cidden annesiyle babası mıdır? Annesiyle babası tercihte bulunmuştur ancak kaderlerini belirleyenler dış faktörler olmuştur. İktidarların insanların kaderini belirlemesi bir kez daha dikkat çeker. İzak, “‘yabancılıkların’ bedeli, kimi coğrafyalarda ve zamanlarda neden bu kadar ağır oluyordu?” (199) diye sorarak kendi tecrübe ettiği yabancılıkla Yorgo’nun yaşadığı arasında paralellik kurar ve duygularını şöyle dile getirir: “Coğrafya talihsiz bir coğrafyaydı, zaman talihsiz bir zamandı ve tüm yaşananlar, birilerince çizilmiş sınırların yapaylığını ve anlamsızlığını bir kez daha gösteriyordu. Asıl talihsizlik sınırların sebep olduklarıydı. Bedeliniyse insanlar ödüyordu” (199). Yorgo’nun çocukluk hikâyesi, sınırların insanlar üzerindeki olumsuz etkisi sonucu insanların kaderlerinin değişiminin üzücü bir örneğidir. Annesinin ölümünden etkilenen babası artık yoluna yalnız devam etmek istediği ya da Yorgo’ya daha fazla acı çektirmek istemediği için Yorgo’yu İstanbul’daki yetimhaneye bırakır. Babasıyla ayrılırken onu son kez göreceğini tahmin eder esasında ama tek çaresi kaderine boyun eğmektir.

Doğal olarak yaşadıkları karakterine de etki eder, bazen asabi bazense sessiz bir karakter haline dönüşür. Doğduğu kimlikten ötürü daha küçük yaşta yaşadığı coğrafyada dışlanan Yorgo'nun hayatı ailesini çocuk yaşta kaybetmesi üzerine yarım kalmış bir kimlikle devam eder.

Lisede İzak ve Necmi'yle aynı okula düşmüş arkadaşlıkları orada başlamıştır. Lise yıllarında edebiyata düşkünlüğü ve şiir yazma yeteneğiyle bilindiği için arkadaşları ona şair demeye başlar. Yorgo "Artistler Takımı"nın bir diğer üyesi olan Şeli'ye âşık olur. Aralarındaki aşk karşılıklıdır. Evlenip Fransa'ya yerleşerek yeni bir hayat kurma hayalleri vardır. Bu hayalleri bir rakı sofrasında İzak ve Niso'yla paylaşan Yorgo çok heyecanlıdır. Fakat Yorgo hikâyesini paylaşırken İzak ve Niso bunun imkânsız olduğunu içten içe bilirler, çünkü Yorgo Rum'dur, Şeli ise Yahudi. Hem farklı cemaatler hem de Yorgo'nun bir ailesinin olmayışı bu aşkı mümkün kılmayacaktır. İzak bunu içten içe hissetse de paylaşamaz:

Bakışlarımızla birbirimize, imkânsız bir aşkın getirebileceği ölümü anlatmaya çalışmıştık. Biz o tarihi çok iyi tanıyorduk çünkü. Ona göre büyümüşük, ona göre kendimizi öğrenmiştik. Hangi duyguların, hangi duvarları aşamayacağını, kimlerin, nerede, nasıl durdurulacağını o kadar iyi biliyorduk ki... Gerçek tüm acımasızlığıyla zihnimizdeydi, her zaman dışı vuramadığımız sözlerimizdeydi, hatta dilsizliğimizdeydi, biliyorduk. (201-02)

Yorgo yetimhanede yetiştiğinden bu yabancılık kültürünü tam öğrenememiştir. Aile ortamında büyümediği için halen saf duygular içindedir. Ancak İzak ve Niso aileleri gereği bu farklılık duygusuyla küçük yaşta tanıştıklarından, kendi cemaatlerinden bir kızla evlenmeleri gerektiğinin bilincindedirler. İzak ve Niso'nun da tahmin ettiği gibi Şeli'nin ailesi evliliklerine onay vermez. Yorgo ayrılık kararı sonucu Fransa'ya

yerleşme düşüncesini tek başına gerçekleştirir. Kişisel tarihinde başka bir yarım kalmışlık yaşayan Yorgo artık yeni bir hayat kurmaya çalışacaktır.

Seneler sonra İzak onu Yunanistan’da evli ve çocuklu, yani hayatını oturtmuş şekliyle bulur. Ülkeyi terk ettiği yıldan beri Yorgo Türkiye’ye gelmiş fakat İstanbul’a hiç uğrayamamıştır. İzak, çıkaracağı oyun için Yorgo’yu ikna etmeye çalışırken aralarındaki mektuplaşmaların dili son derece hüznüldür. Yorgo, İzak’a yazdığı mektupta İstanbul’la bağlarını kopardığını sandığını, ancak İzak’ın telefonundan sonra kendince düşünüp yıllarca bir yalanla idare ettiğinin farkına vardığını belirtir. İstanbul’u çok özlemiştir ama değişmiş olabileceği fikri onda bir tedirginlik yaratır. “Bıraktığım İstanbul şimdi nasıl değişmiştir kimbilir...” (217) diyerek duygularını dile getirir. Ama en hüzünlü olan, yeniden İstanbul’a gelirse yabancılık hissiyatını yaşayıp yaşamayacağı düşüncesidir. Hem de bu sefer sırf Rum olduğu için değil, uzun süredir İstanbul’dan uzak yaşadığından dolayı ortaya çıkacak duygudan korkmaktadır. “Oraya gelirim, kendimi bu sefer tam bir yabancı gibi hisseder miyim acaba?.. Tam bir yabancı gibi ha, ne dersin?” (217) diye İzak’a sorar. Duygularını “tam bir yabancı” olarak ifade etmesi son derece hüznüldür. Kendisini İstanbullu olarak tanımlamasına rağmen hem zamanında Rum olduğu için yabancı etiketi yemiştir hem de seneler sonra başka bir pasaportla İstanbul’a gelecektir. Bu durumda karışık duygularını şöyle ifade eder:

Oraya gelirim Yunan pasaportuyla geleceğim. Gümrükteki memur da bana haliyle bir yabancı muamelesi yapacak. Aslında kim olduğumu bilmeden, belki yüzüme bile bakmadan damgayı vuracak öyle. Ama ben onun yüzüne bakacağım. İçimden “Merhaba hemşerim, bak yine geldim” diyeceğim. (217)

Yorgo'nun hem hüznün hem de özlem içeren bu sözlerinde yarım kalan kimliğini gözlemleriz. "Ben, nasıl diyeyim, bir yanımı orada bıraktım çünkü galiba hep orada bıraktım" (217) cümlesiyle İstanbul'dan ayrıldığından beri esasında tam olamadığını anlatır. Yarım kalmış kimliği ile yıllarca hayatına devam eder. Hem toplumsal tarihin getirisi sonucu yalnız geçirilen çocukluk hem kendi kişisel tarihinde yaşadığı yarım bırakılmış aşk Yorgo karakterinin kimliğinin yarım kalmasında belirleyici rol oynar.

İzak'ın telefonundan sonra geçmişini düşünmeye başlayan Yorgo, anılarını hatırlamaya başlar. 20. yüzyılın önemli filozoflarından Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş* adlı eserinde belleği "hafızanın konusu geçmiştir" (34) diye tanımlar. Belleğin geçmiş zaman ile ilgili bir kavram olduğunu savunur. Ricoeur'a göre bellek, geçmiş zamana bağlı olan anıların hatırlanması ile ilgilidir. Ancak geçmişinde yaşadığı tecrübeleri hatırlayarak şimdiki belleğini oluşturur ve bu da onun tam olabilme yolunda bir adım atmasına sebep olur.

Hatırlamanın belleğinde kalıcı bir etki yaratacağının farkında olan Yorgo, artık bunun da bir öneminin olmadığını fark eder. Geçmişte yaşananların günümüzde artık önemini yitirdiğini belirtir. İnsanların büyük acıları, darbeleri, savaşları unuttuğu bu dünyada insanlar üzerinde bilinçli bir belleksizlik yaratılır. Başka bir deyişle iktidarlar, kendi çıkarları doğrultusunda insanlara bazı olayları hatırlatırken bazı olayları da unutturmaya çalışır. Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar* adlı eserinde hatırlamanın değil, unutmanın kimliğimizin bekçisi olduğunu söyler. Otoritenin hafızayı belirlediğini savunan Connerton, toplumsal bellek düzeyinde hatırlatmanın ya da unutturmanın kolay oluşturulabileceğini savunur. Hatırlatma ve unutturma yoluyla tarih yeniden kurgulanır. Yaşanılan sarsıntılar sonucu unuttuğumuzu sandığımız anılarımızın, esasında bilinçaltına itilmiş bastırılan hafızalar oluşturduğunu savunur (25). Yorgo bile onca yaşadığına rağmen anılarını

rafa kaldırıp hayatına devam etmiştir. Kendisinin ve insanların bu unutmamasına karşılık isyan eder. “Yaşadıklarımızın bırak konuşulmadığını, artık hatırlanmadığını, yine bir belleksizliğe gömüldüğünü bile bile... Beni aradın, uyandırdın. Daha neler hatırlayacağız bakalım” (218) cümleleriyle İzak’ın telefonuyla geçmişi yeniden hatırlayan Yorgo İstanbul’a ait özlemini hisseder.

Tiyatrodan kopamayan Yorgo aynı zamanda yönetmenlik yapmıştır. Yazdığı senaryolar politik içeriklidir. Hatta kendi yaşadıklarından da esintiler bulunan eserlerinde gerçekler yer alır. Yazdığı oyunların İstanbul’da da sergilenmesini çok istemesine karşın Türkiye’nin böyle bir duruma izin vermeyeceğine emindir. “Türkiye’nin buna hazır olmadığını, tarihiyle bir türlü yüzleşemediğini düşünüyorum” (222) diyerek Türkiye’nin geçmişinde yaptığı hataları kabul edemediğini dile getirir. Toplumsal hafızanın kendi ve insanlar üzerindeki kimlik inşasından bahseder. Bu geçmişi hatırlama süreci sonucu Yorgo, yarım kalmışlığını bıraktığı yerden tamamlayabilmek için İstanbul’a gelmeye karar verir.

İzak gibi İstanbul Yahudilerinden olan gruptaki başka bir isim ise Şeli’dir. Şeli, lisede yaşadığı Yorgo aşkıdan sonra ailesine yenik düşer. Şeli, ailesine bu evlilik durumunu açtıktan sonra ailesinin “Bir Rum, hem de soyu soppu belli olmayan, işi gücü olmayan bir Rum...” (203) tepkisiyle karşı karşıya kalır. Hatta Şeli’nin babası Şeli’yi tercih yapmak zorunda bırakır. “Ya o, ya biz” diyerek babası, Şeli’ye sadece ailesine karşı değil, ait olduğu cemaate de karşı çıktığını göstermeye çalışır. Şeli bu baskı sonucu, bu ilişkiyi bitirmek zorunda kalır ama içindeki yara uzun zaman boyunca kişiliğini etkileyecektir. Dik başlı olan Şeli aile ve geleneklerine karşı çıkmayı göze alamaz ama hayatını yine de tam olarak onların istediklerine göre yaşamayı reddeder. Üniversiteyi okuma bahanesiyle burs bulup İsrail’e gitmeye hak kazanır. Kendi özgürlüğü yolunda seçtiği yer İsrail’dir, çünkü ailesinin ağırlıklı

olarak Yahudi bir toplum olan İsrail'e karşı oluşturacak bir bahane bulamayacağını bilincindedir. Ailesi onun uzakta olmasına içten içe üzülse bile İsrail topraklarında olduğu için mutlu olacaktır. İzak, Şeli'nin yaptığı tercihi şöyle özetler: "Madem gelenekler ve tarih bu kadar önemliydi, madem 'biz' hiçbir şekilde sarsılmaması, sırt dönülemeyecek bir değerdi onlar için, bu gelenek ve tarih üzerine, böyle bir 'biz'in heyecanı ile kurulmuş bir ülkeye gitmesini istemeye istemeye kabullenecekler" (204). Ailesi Şeli'nin gitmesine üzülse bile önünde duramaz. Şeli, zekâsı sayesinde özgürlüğüne kavuşmanın heyecanını şöyle dile getirir: "Ama öyle bir hayat yaşayacağım ki, burada, istediklerimi yaşamamı engelleyenler, günün birinde çok büyük bir pişmanlık duyacaklar" (205). Hem ailesine hem de cemaatinin baskısına karşı isyanını dile getirir bu cümlede. Amacı kendi ayakları üzerinde durarak, baskıdan uzak özgürce yaşayarak kendi hayatını kurmaktır. Bunları yaparken de kendisini ispatlaması söz konusudur.

İsrail'e yerleştikten sonra yine bir yabancılik hissi yaşamamak için dil kursuna başlar. Akrabaları Şeli'yi son derece sahiplenirler ve ona destek olurlar. Bir sene İbranice kursuna devam ettikten sonra üniversitede moda tasarımı okumaya başlar; aynı zamanda da yarı zamanlı bir işe girer. Bunu fırsat bilerek akrabalarından biraz uzaklaşır, çünkü hâlâ içinde bir türlü kurtulamadığı o kontrol edilme hissiyatı vardır. "[K]endimi birileri tarafından denetlendiğim takıntısından bir türlü kurtaramıyordum" (254) diyerek geçmişte yaşadığı tecrübenin hâlâ kendisinin kararlarını etkilediğini gösterir. Bazı zamanlar kendini çok yalnız hissetse de, Türkçe konuşmayı çok özlese de İstanbul'a dönmeyi hiç düşünmez, çünkü ailesine karşı girdiği bu savaşı kazanmak zorundadır. Onlara hep iyi olduğunu söyleyip kendi ayakları üzerinde durduğunu göstermeye çalışır. Ailesinin hayali ise hâlâ bitmemiştir: "Hayalleri bir Türk Yahudisi'yle evlenmemdi... Doğru hayat böyle bir

hayattı onlar için” (255). İsrail’e yerleşse de, kendi ayakları üzerinde dursa da ailesi hâlâ kendi isteklerinin gerçekleşmesini ister.

İstanbul’a dönmeme inadı babasının ilerleyen hastalığıyla sona erer ve Şeli dönmek zorunda kalır. Kendisiyle yüzleşme sonucunda İstanbul’a dönmeye karar verir, çünkü hayatı boyunca bir vicdan azabıyla yaşamak istemez. Beş yıl sonra İstanbul’a dönen Şeli kendini yabancı gibi hisseder; yıllarca oturduğu Şişli bile ona çok değişmiş görünür. Babasının son günlerinde annesinin deyişiyle “evlatlık vazifesi”ni yapar ve babasını son yolculuğuna uğurlar. İsrail’e döndüğünde zor geçen günler sırasında bir arkadaş davetinde David diye biriyle tanışır. David hem de İzmirlidir; kader yine onu Türkiye’yle birleştirir bir şekilde. Kısa süre içinde evlenirler. Annesi için “istediği gibi, öyle adabına göre evlenmemiştik, ama en nihayet bir Yahudi’yle hayatımı birleştirdiğimi gördüğü için, kendini muradına ermiş sanıyordu” (260) der. Kocasını aynı zamanda da Türk’tür. Hem Türk hem Yahudi olması ailesinin istediği kimliklere eş değerdir. Güzel giden evlilikleri sonucu çocukları olur. Kâğıt üzerinde her şey uysa da Şeli zamanla çok kötü bir deneyim yaşar. David’in tutumları değişir. Tartışmaları yerini şiddete bırakır. Cinsel hayatları bile kalmamıştır. Bu kadınlık duygusuna zarar verir. Şeli maruz kaldığı şiddete rağmen uzun süre evliliği için mücadele verir. En duygusal anlarından bir gün Şeli, David’in en yakın arkadaşı Selim’le ilişki yaşamaya başlar. Kadınsılığını uzun süredir tam hissedemeyen Şeli, Selim’le beraber yeniden tam olabilme duygusu yaşar. Çok uzun süre düşündükten sonra David’ten boşanıp Selim’le evlenmeye karar verir. Ancak bu sefer de oğlu Avi’yi arkasında bırakarak İzmir’e yerleşmek zorunda kalır çünkü Selim orada yaşamaktadır. Aşkın ve yeni bir hayatın peşinden giden Şeli yine tam olamamış, oğlundan uzak bir hayat yaşama mecburiyetinde kalmıştır. Oğlu reşit olana kadar sık sık İsrail’i ziyaret eder. Bu kötü bir anne

olmadığını gösterir niteliktedir. Bu ziyaretleri sırasında oğlundan onay alma isteği de vardır. Onay alma isteği onun tam olamadığını gösterir. Aynı şey hikâyesini İzak'la paylaşırken de olur. Şeli İzak'la konuşurken sürekli kendini açıklama gereği duyar. Yargılanmak istemediği için sürekli kendi duygularını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Yarım kalmışlık hissi o kadar ortadadır ki bir insan kendi içinde tam olsa neden başka insanlardan onay almak istesin ki? Onay almaya çalışmak kendi içindeki eksikliğin göstergesidir.

Şeli ile Selim evlenip İzmir'e yerleşirler. Şeli küçük bir iç çamaşırı dükkânı işletmeye başlar. Sevdiği adam ile birlikte mütevazı bir hayat yaşamak onun en büyük temennisidir. İzak İzmir'e oyunu tekrar sahneye koyma fikrinin detaylarını paylaşmak için gittiğinde eşi Selim'le tanışır. Selim her konuda bilgili olan bir adam portresi çizer ve Şeli'yi çok sevdiği son derece açıktır. İzak, Şeli'ye diğer arkadaşlarının izini bulduğunu ve onların nasıl bir hayat geçirdiklerini anlatırken duygusallaşır. Kendi kendine hayallere dalar: "Kimi insanların hayatı, kimileri tarafından nasıl da değiştirilebiliyordu... Nasıl bir coğrafyaydı bu? Nasıl bir tarihi? O haksızlıkların kaynağında kim vardı, ne vardı?" (279). Sorgulamasına hiç ara vermeyen İzak, arkadaşlarının ve kendi kaderinin başkaları tarafından şekillendiğini bir kez daha dile getirir.

Grubun bir diğer üyesi Niso da aynı Şeli gibi İsrail'e yerleşmeye karar verir. Ancak Niso bu gidişini üniversiteyi bitirdikten sonra planlar. İstanbul Üniversitesi Elektrik Mühendisliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra bulduğu iş onu mutlu etmez. Babası hahamdır ve ailesinin maddi durumu çok kısıtlıdır. İstanbul'u çok sevmesine rağmen orada kendisi için bir gelecek göremez. Ayrıca siyasi faaliyetlerde aktif rol alırken bir gece faşist bir grup tarafından تنها bir yerde dövülür ve ölümle tehdit edilir. İzak, Niso'nun gitme kararına destek olsa da onun için çok üzülür ve

üzüntüsünü şöyle dile getirir: “O, heyecanları, zevkleri, hayatı algılayış ve yorumlayış tarzı dikkate alındığında, çok buralıydı, hepimizden çok daha buralıydı, bu şehrin duygusuna, tarihine aitti çünkü” (207). İzak arkadaşı için İstanbul’un ne kadar önemli olduğunu ve en önemlisi duygusal olarak İstanbul’a aidiyetinden bahseder. Bu karar aşaması sonucu Niso da mutluluğu ya da yarım kalan umutlarını tamamlayabilmek için İsrail topraklarına göç eder. Ülkeyi terk ederken içi burkalsa da artık daha özgür bir yerde yaşamak istediğini belirtir. Hatta gümrükteki polis Niso’yu durdurup Nâzım Hikmet’in kitaplarını görünce küfür etse de Niso karşılık vermez, kendisini ve kitaplarını kurtararak ülke sınırlarının dışına çıkmayı istemiştir. Sıkı bir Nâzım Hikmet okuru olan Niso aynı Nâzım Hikmet gibi memleketini yaşayamaz ve memleketini terk eder, ancak ülke sınırlarının dışına çıksa da Türklüğünü içinde yaşamaya devam eder.

Niso İsrail’de devlet kurumunda elektrik mühendisi olarak işe başlar. Aynı zamanda da siyasal düşüncelerini aktif bir şekilde devam ettirebilmek için İşçi Partisi’ne üye olur. İsrail’de de isyanlarını devam ettiren Niso “orada da azınlığa düştük” diyerek Türkiye’deki azınlık durumunun İsrail’de de devam ettiğini dile getirir. Oraya gitgide alışan ve bağlanan Niso için memleket ise hâlâ Türkiye’dir, İstanbul’dur. “Buraya geleli beri, çok istediğim halde, memlekete bir türlü gidemedim. İstanbul burnumda öyle bir tütüyor ki” (296) cümlesiyle kendi memleketinin İstanbul olduğunu vurgular. İsrail’de kendine göre bir hayat kurmuştur kurmasına ama aklının ve kalbinin yarısı İstanbul’dadır; İstanbul’a dönmenin hayalini yaşar. “Gördüğün gibi, oradan, burada tüm yaşadıklarımaya rağmen, bütünüyle kopamadım” (297) diyerek kendi yarım kalmış kimliğini dile getirir.

İzak’ın ona ulaştığı sıralarda Niso da İstanbul’a bir süreliğine dönme hazırlığı yapmaktadır, çünkü annesi çok hastadır ve annesiyle babası yaşlılar evinde

kalmaktadır. Son zamanlarında onların yanında olmak ister. İstanbul'a dönme kararı onu ürkütür çünkü senelerdir oradan uzak olduğu için yabancılik duygusunun artmasından endişe duyar. "Kim bilir ne kadar değişmiştir oraları. Düşündükçe hem heyecanlanıyor, hem de galiba biraz korkuyorum. Kendimizi memlekette bir turist gibi hissetmeyiz inşallah" (299).

Kısa bir süre sonra İstanbul'a Büyükkada'da kalacağı yere gelir. Türkçe konuşmayı çok özlediğinden olsa gerek saatlerce İzak'a hikâyesini anlatır. Fenerbahçe maçlarına gitmeyi, o stadyumdaki havayı solumayı öyle çok özlemiştir ki İzak bir iki hafta sonra beraber maça gitme sözü verir. Göç etmek zorunda olduğu zamanları yeniden hatırlayarak ne kadar zor süreçler atlattığını anlatır ama başka çaresi de yoktur. "Memleket bitiyordu, biz bitiyorduk" (321) diyerek geçmişteki duygularını dile getiren Niso devrimci yanını İsrail'de Filistin davasına hizmet etmek için kullandığını söyler. İsrail'de bir yandan hayatını kurmaya çalışırken bir yandan da Türk geleneklerinden kopamadığını şöyle ifade eder: "Hiçbir zaman vazgeçemediğim bir Türk yanım var hâlâ. Vazgeçmek de istemedim hem bu yanımdan. Hatta bu yanımı hep yaşamaya çalıştım" (317-18). Bu cümleleri dile getirirken içindeki Türk kültürüne bağlılığı ifade eder ama bir yandan da artık İsrail dışında bir yerde yaşayamayacağını söyler. Niso bu cümleleri kurarken okura arada kalmışlık hissiyatı verir. Tam anlamıyla bir yere ait hissedememe duygusunun ağır bastığını gözlemleriz. Kendisini Türk kültürüne ait hissetmesini İzak'a verdiği bir örnekle açıklar: Yurt dışında eğitim almış Oğuz adlı bir Türk konuşmasının çoğunda İngilizce kelimelere yer verir ve caz müziği dinlerken viski içer; bunun aksine Niso'nun kendisi Türk sanat müziği dinlerken rakı içer. "Hangimiz daha Türk?" sorusunu manidar bir şekilde soran Niso toplumun bakış açısıyla dalga geçmektedir.

Niso, devam ettirdiği bu geleneklerle toplumun gözünde olmasa bile kendi içindeki Türk kültürüne bağlılığını gösterir.

Etnik müzik yapan bir grubun üyesi olur, bağlama çalar. İlerleyen yıllarda da tiyatroya geri dönerek oyunculuk yapar. Geneline bakılırsa aşkları ve kırgınlıkları da içine alan gayet sosyal bir hayatı vardır ve istediklerini gerçekleştirebilme şansı bulunmaktadır. Ancak içinde bir tam olamamışlık duygusu vardır, çünkü hem arada kalmışlığı tecrübe etmektedir hem de istediği gibi bir aile yaşamı kuramamıştır. Hatta bunu duyunca İzak yine kendi evliliğinin sıradanlığına değinir. Necmi de Niso da aile kuramadıkları için üzgündür. Bu çelişkili bakış açısı, evlilik, kavuşamayınca mı önem kazanır yoksa normalde de önemli midir sorusunu okurun aklına getirir. Tam da bu noktada Niso'nun kendini neden eksik hissettiği ortaya çıkar. İzak'la konuşurken bir itirafta bulunur ve bu kadar sosyal olmasının altında yatan nedeni paylaşır: “Yalnız kalmaktan korkuyorum da ondan” (346). İnsan başkalarına duyduğu ihtiyaçtan dolayı sosyal etkinliklerde bulunur. Aktiviteler sırasında edindiği arkadaşlıklar ya da zamanı değerlendirme çabası ile kendini daha iyi hisseder. Dolayısıyla Niso'nun da eksik kalan bir tarafının olduğunu gözlemleriz.

Şebnem, grubun diğer üyelerinden ve hayat hikâyesi belki de en hüzünlü olanıdır. İzak “Artistler Takımı” üyelerine tek tek ulaşmaya çalışırken, Necmi'den sonra Şebnem'in hayat hikâyesini anlamaya başlar. Necmi'nin Şebnem hakkında anlattığı hikâye hüzünlüdür ve romanın sonundaki itirafa kadar okur bu hikâyeye inanır. Şebnem, Paris'e oyunculuk eğitimi için gider, evlenir çocuk sahibi olur; işler yolunda gitmeyince o da kendini ait hissettiği şehre döner. Zorluklarla mücadele ederken bir gün babası buhran geçirir ve evi ateşe verir. Şebnem aynı anda annesini, babasını ve çocuğunu kaybeder. Bunun üzerine büyük bir şok yaşayarak kendini suskunluğa verir. Bu travma sonucu Şebnem, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları

Hastanesi'ne kaldırılır ve tam yirmi yıl orada yatar. Gençliğinde de çok sevdiği resme ilgisi devam eder ve kendisini ancak resimlerle ifade eder.

Romanda hayatına en kısa yer verilen Şebnem'dir ve hiçbir hikâyeyi Şebnem'in ağzından duymayız. İlk başlarda Necmi'nin Şebnem'in hayatını sadece duyduklarıyla anlatmasını okuruz; sonrasında İzak kendi yapmış olduğu ziyaretlerde edindiği izlenimler ve geçmişten kalan duygularla betimlemelere yer verir. Romanın sonlarında asıl hikâyeyi yine Necmi'nin ağzından dinleriz. Liseden sonra aralarında büyük bir aşk yaşamışlar, Şebnem Ankara'ya Necmi'nin yanına yerleşmiş, ama 12 Eylül 1980 darbesi sonrası ayrılmak zorunda kalıp birbirlerinin izini kaybetmişlerdir. Necmi'nin hapisane günlerinden birinde Şebnem'i karşısına çıkarırlar ve Necmi'nin ağzından laf alabilmek için Şebnem'e işkence ederler. Necmi, Şebnem'e işkence edildiğini görür ve yine de kendi örgütü hakkında tek bir söz bile etmez. Şebnem'de istekleri yarım kalmış ve hayallerine ulaşamamış bir kadın karakter görürüz. Her ne kadar kendi ağzından hayatını dinleyemesek de yarım kalmışlığı açık bir şekilde ortadadır. Diğerlerinden farklı olarak kendini ifade edemeyişi kendine olan yabancılığı da gösterir. Hayat onu farklı bir şekilde sınar ve hayata karşı umudunu yitirir. Hayat onun için anlamsız bir yolculuktur ve kendini dünyaya kapatır. İzak'ın çabaları sonucunda oyun süresince kendini biraz toparlar ve Necmi'nin yanına yerleşir, ancak yaşadıkları Şebnem'in peşini bırakmaz ve üç ay sonunda arkasında bir not bırakarak gider. Roman boyunca tek doğru düzgün kurduğu cümleler şöyledir:

Artık dayanamıyorum. Çok çalıştım, çok çaba gösterdim ama elimde değil... Şimdi gitmek zorundayım... Beni bulmaya çalışmayın... Hepiniz çok iyiydiniz... Karanlık çöküyor... Karanlık çöküyor... Sizi hayal kırıklığına uğrattığım için özür dilerim. (489)

Şebnem'in dile getirmek istediği açıktır. Çaba göstermesine rağmen, İstanbul'un yaşama şekline uyum sağlayamamaktadır. Geçmişte hayatı söndürülen Şebnem, onca yılın ardından suskunluğunu bozsa da İstanbul'a tutunamaz ve gitmek zorundadır. İstanbul onun doğduğu büyüdüğü yer değildir artık, yabancı bir memleket haline dönüşmüştür. Şebnem'i İstanbul aracılığıyla hayata döndürdüklerini sanan Necmi ve İzak onun içindeki esas fırtınayı göremez ve Şebnem'i kaybederler. Şebnem'in burada kullandığı cümleler romanın bütünü açısından da önemlidir çünkü Mario Levi romanın adında kendisine veya okura *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* diye soru yöneltir. Tüm yaşananların en ağır bedelini ödeyen Şebnem de aynı cümleleri kullanır. Geçirdiği bunalım sürecine "karanlık çöküyor" diyerek karanlıktan kurtulamadığını ve aydınlık tarafa geçemediğini belirtir. İzak ile Necmi, Şebnem'in üstüne karanlık çökerken manevi anlamda onu tam olarak anlayamamışlardır. Bu bağlamda Levi, okuru da sorgulatma sürecine sürükler. Bu ülkenin tarihi yazılırken, karanlık günleri yaşatılırken insanlar neredeydi?

Romanda bütün karakterlerin yaşadığı tecrübeler tabii ki farklıdır. Necmi, Niso, Şeli, Yorgo hepsi de farklı ülkelere giderler. Başka arayışlar, yeni hayatlar kurabilmek amacıyla yeni yerlerde aidiyetlerini ararlar. İzak, çoğunun gidişini "kimilerimiz bu ülkeye neden inanmamıştı, inanmamıştı?" (207) diye sorgulayarak dile getirir. Herkesin farklı bir sebebi vardır elbet. Bu arayışlarına sebep olan kendi topraklarında yaşatılan yabancılaşma hissiyatı ve özgürlüklerine kavuşma çabasıdır bir yandan, ancak esas ulaşılmak istenen yarım kalmış kimliklerini tamamlayabilmek adına ödedikleri bedeldir. İzak ise bir kere terk etmeyi göze aldığı İstanbul'a, daha önce de belirtildiği gibi, geri dönmeyi tercih eder. İnanıldığı tek bir şey vardır: "İnsan doğduğu, farklı duygularıyla büyüdüğü ve içinde büyüttüğü şehrin kötülüklerinden bile kurtulamıyordu, dahası kendisini en çok dilinde var edebiliyordu" (208). İzak

kendi kaderinin İstanbul olduğuna inanır ve bundan vazgeçmeyeceğini dile getirir: “Bu şehir benim kaderimdi ve ben bu kaderi sonuna kadar taşıyacaktım” (208). Bu kaderine sonuna kadar sahip çıkan İzak her fırsatta yaşamak istediği şehrin İstanbul olduğunu belirtir. Niso’yu ziyaretinden sonra da bir kez daha rahatlık ve aidiyet duygusunu gösterir bize: “İstanbul’daydım. Hep kaldığım ve kalmak istediğim şehirde” (348).

Tezin bu bölümünde Mario Levi’nin *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı eserindeki karakterlerin bireysel belleklerini oluştururken yaşadıkları kimlik sorunsalı incelenmiştir. Şüphesiz ki herkes sınavını farklı şekilde, farklı acılarla, farklı kazanımlarla ve yenilgilerle verir. Birinin doğduğu yer kaderini belirlerken diğerinin kendi tercih ettiği yer kaderini belirler.

Hayat yolculuğu denen serüvende yoluna devam etmeye çalışan İzak, her insan gibi kendi kişiliğini oluşturma çabası güder. Onun tecrübeleri farklı olsa da kendisini daha iyi anlayabilmek için farkındalıklarını yaşayarak kendi tarihini yazar. Bu bağlamda İzak’ın hissettiği yabancılaşma duygusu toplumun dayattığı bir duygu olup, ancak bunu fark ettiğinde kendi gerçek kimliğine ulaşır. Bu noktada önemli olan insanların birbirini nasıl gördüğü değil, bireyin kendisinde o topluma dair hissettiği aidiyet duygusudur. Yaşanan her bir tecrübe bireyin hafızasına hem kendi ailesi, hem çevresi hem de ait olduğu toplum tarafından kazınır. Böyle bir ortamda büyüyen *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* adlı romanın karakterleri kimlik oluşumlarında sıkıntı yaşarlar. Örselenmişlik sonucu yarım kalan kimlik problemlerini verdikleri yaşam mücadelesi içinde tamamlamaya çalışırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

İÇİMDEKİ İSTANBUL FOTOĞRAFLARI'NDA BELLEK VE MEKÂN

Tezin bu bölümünde Mario Levi'nin *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* romanı ele alınacak, roman ana karakterinin bireysel belleğinin oluşmasında çocukluk deneyimlerinin, aile ve yakın çevreyle kurmuş olduğu ilişkiler çerçevesinde oluşan kimlik sorunsalının mekâna yansımaları ve bireysel belleğin oluşumunda mekânın etkisi değerlendirilecektir. Levi'nin 2010'da Doğan Kitap tarafından yayımlanan anı-roman türündeki bu eseri, aynı zamanda yazarın yayımlanan dokuzuncu eseridir. Roman boyunca iki farklı anlatıcının varlığı göze çarpar. Yazar, anlatıda "sen" ikinci tekil kişi diliyle kurduğu bölümlerde normal yazı karakterini, "ben" birinci tekil kişi diliyle kurduğu bölümlerdeyse italik yazı karakterini kullanmıştır.

Bu bölümde ana karakter yazar kimliğiyle Levi olduğu için ana karakter terimi yerine yazar kelimesi kullanılacaktır. *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları*'nda Levi'nin kendi geçmişini, deneyimlerini, hayata tutunmasını dile getirirken içine doğduğu kimlik ve yaşadığı yer açısından tecrübe ettiği kimlik sorunsalı roman boyunca göze çarpmaktadır. Taşdığı kimliğin oluşumunda ise en önemli rol, yaşadığı şehir İstanbul'undur. Bu anı-roman boyunca yazar, kendi kimliğinin oluşması ve şekillenmesinde İstanbul'un ne denli büyük bir önem ve etkiye sahip olduğunu dile getirir. Belleğin oluşması mekâna bağlıdır. Mario Levi'nin belleğinde kültür ve her türlü yaşantı unsurunun tutunduğu mekân İstanbul'dur. Levi'nin anlattığı hikâyeler, betimlemeler ve bahsettiği olaylar ancak İstanbul bağlamında anlaşılabilir.

Roman boyunca yazar kendisine “sen” diye hitap ederek bir yüzleşme içine girer. Bu bölümler daha çok geçmişiyile ilgili hesap sorma, anılarını hatırlatıp önemli noktaları fark ettirme üzerine kuruludur. Yazarın böyle bir üslup seçmiş olmasını, kendi içinde yaşadığı hesaplaşmalar ya da iç sesiyle yaşadığı birtakım çatışmaların varlığıyla gerekçelendirebiliriz. Yazar bu noktada sadece kendisiyle değil İstanbul’la da yüzleşmektedir. Hatta satırlar arasına serpiştirdiği davetlerle, okurunu da bu yüzleşmeye teşvik eder. Eserde okurun fark etmesi istenen anılar ya da üzerine kafa yorması gereken olaylar söz konusudur. Yazarın, kendi yaşamından izdüşümler eşliğinde, okurun belleğinde İstanbul’la ilgili hatıraları canlandırıp, olaylarla yüzleşmelerini amaçlar. Yazarın “sen” diye hitap etmediği bölümlerde, kendi iç sesinin ağır bastığını ve kişisel deneyimlerini aktardığı göze çarpmaktadır. Yazar içsel sorgulamaları ve hafızasında canlanan konuları birinci tekil şahıs kullanarak ifade eder. Ayrıca bu kısımlarda yazarın İstanbul’la ilgili yargılarına da rastlarız: “Dahası bu şehirde batılı birçok büyük şehirdeki gibi büyük caddelerle büyük meydanlar da sayılıydı. Hemen yanı başlarında karşımıza harap bir sokak her an çıkabilirdi üstelik” (73). İstanbul yazar için karışıklıklar şehridir aynı zamanda da. Işıltılı caddelerin ve çarpık kentleşmenin bir karışımıdır.

Roman boyunca kullanılan iki farklı anlatım biçimi okura farklı bakış açıları kazandırırken aynı zamanda da okuru romanın içindeymiş gibi hissettirir. Tezin bu kısmında dört alt bölüm vardır. Her bir bölümde Levi’nin yaptığı yolculuğun geçmişine, bugününe ve geleceğine etkisi gözlemlenecektir.

A. Hafızadan Geriye Kalanlar

Mario Levi *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları*’na “Hatırla... Bir daha hatırla... Bu tarih senin vicdanındı...” diyerek başlar (9). Levi geçmişini hatırlaması gerektiğini, doğduğu yerin, doğduğu kimliğin insanın bireysel hafızasını ne denli

etkilediğini gösterir. Bu tarih senin vicdanını derken yaşadığı tarihin kendi duygu tarihini oluşturduğunu dile getirir. “Bu iklim, kaybettirdikleri, yaraladıkları, sürdükleri ve dönemeyenleriyle seni büyüten iklim. Bu şehirde doğdun sen de, bu şehirde öleceksin” (9) derken yazarın anlatmak istediği iki konu vardır. İlk olarak yazar eserin üçüncü cümlesinde “şehrinin kaybettirdikleri” diyerek olumsuz bir hava yaratır. Şehrinin onda bırakan izleri arasında, yitirilen ve acı çekmiş insanlar, hatta şehri terk etmek zorunda kalmış topluluklar ve bu şehre tekrar dönemeyen insanları anarak eserine giriş yapar. Bütün bu insanların duygularını kendisine hatırlatarak böyle bir coğrafyada büyüdüğünü anlatır. Aktarmak istediği ikinci husus ise kendi yaptığı tercihtir. Bu şehirde doğmak onun tercihi değildir ama bu şehirde yaşamaya devam etmek ve burada öleceğini dile getirmek onun tercihidir. Bu şehirde kalmak onun tercihi olduğu için ödediği bedeller de onun tercihi sonucunda yaşanmaktadır. İstanbul’da kalmayı tercih ederek topluma uyum sağlamaya karar verir: “Çocukluk günlerinde bu yaşadıkların, şehrinin tarihinin, sendeki tarihinin kaçamayacağı gerçekleri arasında yer aldığın farkında değildin” (9). Levi, hem kendi özel tarihi hem de İstanbul’un tarihinin yaşattıklarından kaçamayacağını anlar ve şimdi bu duygularla yüzleşmeye başlar. Daha çocukken anlayamadığı duyguların zamanla gün yüzüne çıkması söz konusudur. Diğer bir deyişle senelerdir bastırıldığı duyguları ortaya çıkar ve artık her şeyi hatırlamanın zamanı gelir. “Büyütmeye çalıştığın o çocuğun karşı karşıya kaldığı acımasızlıklardan, içine dökmek zorunda kaldığı gözyaşlarından, kendini başkalarının yanında unutturmak istemesinden kaynaklandığını” (10) diyerek geçmişindeki o çocuğun, yani kendi çocukluk döneminin anlaşılmasını amaçlar. Çocuk Mario’nun geçmişte yaşadığı acıları ve bir başına bu acıların üstesinden gelmeye çalıştığı günlerdeki deneyimleri aktarmak ister. Her şeyi hatırlayıp, acı hatıralarıyla yüzleşip, yoluna daha gerçekçi ve daha

sağlam bir biçimde devam edebilmenin bilincine varır. Bu durumu fark etmesi onun için dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktasına onu getiren ve fark ettiren olay ise dedesinin son günlerini yaşadığı haberini almasıdır. Dedesi onun tarihidir, atalarının şu an yeryüzünde bulunan en son temsilcisidir ve güçlü bir karakterdir. Levi uzun bir yolculuk sonrası dedesinin evine geldiğinde şu sözlerle irkilir: “Seni bir daha görmeden ölmek istemedim” (17). Dedesi son günlerini yaşamaktadır ve Levi bunu duyunca eski tarihine gömülür. On üç ya da on dört gün boyunca dedesi ve anneannesinin yaşadığı evde kalır. Dedesi sanki ölüme hazırlanmışçasına arada sırada uyanıp sonra da derin bir uykuya dalar. Bu süre zarfında Levi bu olayın onu daha fazla olgunlaştıracağına farkındadır. “Yaşadığın her anın seni biraz daha büyüttüğünün, büyüteceğinin farkındaydın. Sezgilerinin seni çağırdığı yerin ne denli anlamlı bir geriye dönüşü gizlediğiyse hiç beklemediğin bir anda gördün (17) cümleleri Levi’nin bu ölüm karşısında geçmişe sürükleneceğinin sinyallerini aldığını gösterir. Dedesiyle kısa sohbetler yapar ancak dedesinin hafızası ona oyun oynamaktadır. Göztepe’de yaşamalarına rağmen, kendisinin hâlâ Hasköy’deki eski evinde yaşadığına inanır. O en heybetli karakter hayatından çıkmak üzereyken Levi’ye bir mesaj verir ama bu sefer hafızası oyun oynamaz: “Romanını bitir... Ama çok dikkatli ol, çok...” (20) ifadesi Levi’nin yazdığı romanına devam etmesi gerektiğini hatırlatır. Dedesinden gelen bu hatırlatma Levi’yi duygulandırır, çünkü Levi ilk yazar olmak istediğini söylediğinde dedesi “bu ülkede yazar olunur mu” diye bir çıkış yapmıştır. “Bu ülkede mi?” (21) sorusu Levi’nin aklına gelir. Bu ülkede yaşanan bunca acı varken, bedeller çok ağır ödenirken bu ülkede yazarlık yapılmasının akıl kârı olmadığını dile getirir. Levi ise dedesini saygıyla dinler ama yazma hayalinden vazgeçmez.

Dedesinin son günlerine tanık olurken maaziyi hatırlayarak geçmişle yeniden yüzleşmeye başlar. Kişisel tarihinde yaşadığı sorunlar sebebiyle oluşan duygusal travmaların, kimliği üzerinde yarattığı etkiyi fark eder. Kendi kişisel mirasının etkilerinden hiçbir zaman kurtulamayacağına göre, bunları bastırmak yerine hatırlayarak emin adımlarla hayatına devam etmek yapabileceği en doğru seçimdir. “Depremlerin yıktığı odalar sadece birkaç insanın değildi. Darbeler şehrin bağrına vurulmuştu. O sürgünlerle şehir de tarihin bir yerlerine sürülmüştü” (22) sözleri Levi’nin sadece kişisel tarihinde değil toplumsal tarihinde de kültürel mirasın etkisi altında kaldığını gösterir. “Bu mirastan hiçbir zaman kurtulamayacağımı biliyorsun ama en azından” (23). Bu mirasların içinde “yabancılık duygusu” ve “dil” vardır. “Yabancılığın her yere taşımak zorunda kalacağın bir kader miydi? Ya dilin? Kendini var etmeye, bulmaya çalıştığın dilinin derinlikleri?” (23). Yabancılık duygusu hayatı boyunca hiç kaçamayacağı ve hatırlayacağı bir olgudur ve dil ise kendini bir şekilde hep hissettirecektir. Kendi gerçekleriyle ancak zaman içinde yüzleşmeye başlar. Dedesini ziyarete gittiğinde çocukluk döneminden kalan içindeki yabancılık duygusu tekrar gün yüzüne çıkmıştır. “Kendini şehrinde yabancı hissetmek için çok, hem de çok nedenin vardı aslında” (27) diyen Levi, insanların, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde sergiledikleri tutumlar karşısında hissettiği yabancılık duygusunu dile getirir.

Burada gözlemlenen bir diğer unsur ise yazarın “hatırla” diyerek başladığı romanda geçmişin unutmak yerine hatırlayarak sorunlarımızın üstesinden gelebileceğimizi düşünmesidir ve ancak geçmişin bilinçli bir şekilde hatırlayarak gerçek anlamda yaşamaya devam edebileceği fikrindeydir. Yazar, dedesinin ölümüyle birlikte başladığı bu romanda, ölümlerle unutmak arasında yakın bir bağ kurar. Unutmanın ölmek, ölmeninse unutmak olduğunu fark eder. Yaşamak için hatırlamak

gerektir. Romanın bir ölümle başlaması da son derece manidardır. Ölüm, yitirilen bir kimseyle beraber kaybolan hatıraları da simgeler, ancak yazar burada dedesinin ölümüyle beraber geçmişini yeniden hatırlayıp şimdiyi yaşama gücüne sahip çıkar. Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri* adlı eserinde yirminci yüzyıl varoluş felsefesinin önde gelen isimlerinden biri olan Martin Heidegger'in ölüme ilişkin kaygımızla yüzleşemediğimiz takdirde özgürce yaşamayacağımız düşüncesine yer verir. Birçok insanın, hayatını ölümden kaçınma üzerine kurduğu için hayat sevincinden de yoksun kaldığını belirtir (124). Buna göre yazar, dedesinin ölümüne çok üzülse de kaygı ile yaklaşmayıp hatıralarına tutunarak hayatını özgürce yaşamayı seçer.

Dedesinin son nefesini verdiği anlarda Levi eskiden dedesinin kendisine ezberlettiği duayı okumaya başlar. Yıllardır okumamasına rağmen o sırada duayı hatırlaması ilginçtir. Çocukluk yıllarında ezberletilen bu duayı okuması eskiye bir dönüş yaşadığını simgeler. Yıllardır bastırıldığı ve bir anda gün yüzüne çıkan bu duygu onu kendi gerçeğine bağlar: "İçine gömdüğün cesetle yıllar boyunca yaşayacağını bilmek çok sarsıcıydı" (24). Levi'nin içine gömdüğü yaralı bir çocuk vardır ve o seneler boyunca bastırılmış bir şekilde büyümeye çalışmıştır.

Hatırlama durumu şimdiki zamanda gerçekleşir ama hatırlanan durum geçmiş zamanı içerir. Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı kitabında toplumların hangi olayları nasıl hatırladıklarını değerlendirmektedir. Belleğin kendisiyle ilgili olarak bugüne ilişkin deneyimimizin, büyük ölçüde geçmiş hakkındaki bilgimize dayandığını belirtir. Bir başka deyişle geçmiş hakkındaki bilgimizin, şimdiki zamanı kullanma biçimimizi etkilediğini savunur (9). Levi *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* adlı eserinde geçmişe dair bilgisinin şimdiki zamanını nasıl etkilediğini gösterir. Connerton, geçmiş hakkında bilgi edinme işini tanıdık bir simayı görerek yapabileceğimize inanmaktadır. Buradan yola çıkarsak, Levi'nin romana tanıdık bir

sima olan dedesinin ölümüyle giriş yapması tesadüf değildir. Yazar, dedesinin ölümüyle beraber geçmişi hatırlayarak bugününü yeniden inşa etmektedir. Dedesinin ölümü onu hayatını sorgulamaya sürükler ve günümüzün dünyasını, geçmişin olaylarıyla ve nesnelereyle nedensellik bağlantıları içinde yaşamaya başlar.

Dedesinin ölümü hafızasının en derinliklerinde bulunan ayrıntıları ortaya çıkartırken aynı zamanda da kendi mirasını oluşturmasına ve İstanbul'un mirasını yazmasına sebep olur. Cenaze işlemlerini gerçekleştirmek için Göztepe'den Tünel tarafına geçer ve işlerini hallettikten sonra yürümeye başlar. İşte bu yürüyüş geçmişteki acı tatlı anılarını depreştirirken aynı zamanda deneyimlerini hatırlamasına, duygu dünyasında çatışmalar yaşamasına yol açar.

B. Gerçeğe Ulaşmak İçin Yüzleşmek

Hatırlamanın önemi ve yaşamı özgürce yaşamaya devam etmek için atılan adım sonucu yazar kendisiyle ve doğduğu coğrafya ile yüzleşmeye başlar. Bir Yahudi olarak nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'de dünyaya gelmiştir. Türkiye'nin en kalabalık şehri İstanbul onun doğduğu ve büyüdüğü yerdir. Ailesi Yahudi gelenek ve göreneklerini devam ettiren bir yapıdadır. Ataları İspanya'dan İstanbul'a göç eden bir aile olduğundan aile içinde Ladino konuşulur. Bunun yanı sıra aile içinde İbranice ve Türkçe de günlük konuşmada yerini alır. Gittiği okul ve çevresindeki yapı hem dini hem de kültürel farklılıklar gösterse bile çocukluğundan beri bu iki kültür içinde yetişen yazar, bir arada kalmışlık yaşayarak ikisini de benimsemeye çalışır. Bu arada kalmışlık ile hayatını devam ettirirken toplumun getirdiklerini de kabul etmeye çabalar.

Romanın başlangıcındaki "hatırla" sözü sadece yazarı ve okuru hatırlamaya davet etmez. Aynı zamanda, hatırlarken kendini tanımaya, kendini tanıırken yüzleşmekten kaçtıklarıyla yüzleşmeye de çağırır. Kendisiyle yüzleşirken ise

kayıplarını kabullenir: “Daha çok kaybetmen gerekiyordu. Kaybetmeyi daha iyi öğrenmen” (113). Kendi kaybettiklerini hatırlayarak ve öğrendiklerini düşünerek yoluna devam etmesi gerektiğini vurgular. Yazar bu noktada ancak kaybederek öğrenmenin gerçekleştiğini savunur. Hayatındaki kayıpların farkına vararak öğrenmesini pekiştireceğini düşünür.

İnsanlar doğumdan ölüme kadar geçen zamanda kendilerinin de katkısıyla daha anlamlı bir yaşam için uğraş verirler. Levi, dedesinin ölümüyle beraber yaşamını gözden geçirme gereğini duyar, çünkü çocukluk yıllarının geçtiği evdeki kahramanı olarak gördüğü adam artık bu dünyada yoktur. Cenaze işlemlerinden sonra, İstanbul sokaklarında hafızasında kalan anılarla birlikte yola koyulur. İşte bu noktada geçmişinin içinde barındırdığı derinliklerle yüzleşmeye başlar. Belleğinde yer eden anıların onu şimdiye nasıl getirdiğini ve anılarının ayrıntılı bir şekilde hafızasının derinliklerinde canlanışını gözlemleriz. Yazar, yürüdüğü İstanbul sokaklarını ayrıntılı bir şekilde betimler. Bu betimlemeleri sayesinde kendisiyle aynı kuşaktan bir İstanbullunun, hatta aynı kuşaktan olmasa dahi İstanbul’da yaşamış/yaşayan herkesin anı ve hikâyelerine bir parça nüfuz etmemesi neredeyse imkânsızdır. Sorgulamalar içinde karşısındakine hesap sorarken esasında hesap sorduğu kişi Levi’nin kendisidir. Bu yüzleşme ifadelerine romanda aşağıdaki gibi sözlerde tanık oluruz:

Kişiliğin, özelliklerinin doğurduğu, seni yıllar yılı izleyen, içinde derin kırılmalar inşa eden açmazların, yok edilen değerlere bağlı kalmaktaki ısrarın, geçmişten koparılmışlığın yol açtığı yarılma... Duyduğun, o anda odana, bulunduğun yere gelen ses, seni çok derin bir tarihe de çağırıyordu ama. Kopamayacağını bildiğin, kopman halinde sana taşınması çok zor bir eksikliği yaşatabilecek bir tarihe...

Bu duyguya yeniden kapıldığın bir zamana gelmiştin. Yeni bir gün doğuyordu. (27)

Burada yazar kendisine seslenmektedir. Yıllardır içinde kendi özelliklerini, zaferlerini, yenilgilerini taşımıştır. Bu duyguları belki de fark etmeden taşıdığı için çok sorgulama içine girmemiştir, çünkü o da herkes gibi hayatına devam etmek istemiştir. Yaşadığı koşullar sebebiyle geçmişinden koparılmış ya da kendi tercihiyle kopmuştur. Atalarından miras kalan geçmişten ne kadar koptuğunu sansa da geçmiş deneyimlerinden kopamayacağını zamanla anlar. Bu yarılma senelerdir kendisine ve kendi tarihine duyduğu bir yabancılaşmayı barındırır. Yaşadığı çevreye uyum sağlayabilmek için kendi kültürel mirasını bastırarak hayatına devam etmiştir. Tecrübe ettikleri sonucunda hayatına yabancılaşır ve bunun sonucunda da kendi gerçek kimliğinden uzaklaşır. Bu arada kalmışlık sonucu iki kültüre de sahip olmaya çalışmıştır. Geçmişinin özlediği tarafları olmasına rağmen, mazinin içinde açtığı yaraları unutmamaya ve hatırlamaya çalışırken, okur olarak bugünü daha çok anlamlandırıldığını gözlemleriz. Bununla birlikte, bugünün dün bağlamında ele alındığında bir önemi olduğunu, insanın ancak kendi tarihinden kopmadığı takdirde anlamlı yaşayabileceğinin de altını çizmektedir. Esasında iki kültürü bir arada tam olarak yaşayabildiği noktada eksik hissetmesi mümkün değildir, fakat onun kaderi, çoğunluğu Müslüman olan İstanbul kültürüyle, mensubu olduğu Yahudi ailesinin kültürü arasında bir sentez oluşturmaya çalışmaktır. Dedesinin ölümüyle birlikte anıları hafızasında canlanmış ve artık anılarından kopmayarak, onları kabullenerek bir kişilik oluşturmasının zamanı gelmiştir.

Göztepe’de başlayıp Tünel tarafına geçip, Galata üzerinden Kadıköy’e vararak yolculuğunu bitiren yazarın yaptığı sadece fiziksel bir yolculuk değildir. Bu anlatım dilinde fiziksel yolculuktan çok ruhsal bir yolculuk geçirdiğini gözlemleriz,

çünkü kendisini sorgularken de geçmişin şimdiki bireysel belleğine etkisini aktarır: “Geçmişin hayaletleriyle yeniden karşılaşma ihtimali beni tedirgin etmiyor değil. Bu duyguyu çok iyi biliyorum. Ancak bana devredilen mirasta, tüm yaşananlara rağmen yürümekten, yol almaktan vazgeçmeme inancı da var. Aksi halde buralara kadar gelmezdim” (12). İstanbul sokaklarındaki gezintisi sırasında anılarının onu rahatsız edebileceğinin farkında olmasına rağmen yoluna vazgeçmeden devam eder. Israrla kaybettirilmeye çalışılan değerler ve ne yazık ki kaybettiklerine rağmen geçmişini unutmak yerine geçmişini hatırlayıp bilinçli bir şekilde yoluna devam etme çabası gözlemleriz bu satırlarda. Geçmişinde acılar, kayıplar, hayal kırıklıkları, yaralanmalar yaşamış olan yazar bütün bu kötü tecrübelerin bir şekilde üstesinden gelmiştir ya da kendisini üstesinden geldiğine inandırmıştır. Bundan sonraki amacı, yaşadıklarıyla yüzleşip, özgür bir şekilde yoluna devam etmektir.

C. Toplumun Getirdikleri

Kendi gelenek ve göreneklerini elinden geldiğince yerine getirmeye çalışırken Müslüman bir toplum içinde yaşamının getirdiği dini olguları da kabul eder. Örneğin, ezan sesi hoşuna gider. Dedesinin son nefesini verdiği gecenin sabahında okunan sabah ezanı yazarı hüzünlü bir yolculuğa çıkarır. Sabah ezanını hep sevmiş olan yazar, ne zaman ezan sesi duysa, anıları yeniden canlanır: “Dedenin son nefesini verdiği gecenin ardından gelen o sabah alacasında, sendeki mirası besleyen o fecir saatinde ezan okunuyordu” (27). Bu hatırlama, ezan sesinin hayatında birçok anıya dokunduğunu gösterir. Bu duygu o kadar tanıdık gelmiştir ki yazara, yerlilik ve yabancılik duygusunun karışımı bir hissiyat çıkar ortaya. Paul Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı kitabında bu konuyu şöyle dile getirir: Hayatı anlamlandırabilmek ve her saniyesi ile canlı, hareketli bir dünyanın neresinde durduğunu bilmesi açısından hafıza, hem insanın hem toplumun kendisini

tanımlamasında en önemli unsuru teşkil eder. Toplumsal hafızanın varlığı toplumların kendi içlerinde tutunmaları ve gelişmeleri, yokluğu ise bütün kutsal değerlerin istismara ve yozlaşmaya açık hale gelmesi demektir (39). Buradaki yorumda da görüldüğü üzere yazar toplumun tutunduğu ortak değerlere hafızası aracılığıyla bağlanır. Müslüman olmamasına rağmen ezan onun üstünde olumlu bir etki bırakır ve ona huzur getirir.

Çocukluğunun geçtiği eve dönmesinden itibaren hatırladıklarıyla, ait olduğu sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi hafızasında anılar canlandırır. Hatta yazar “Hikâyelerimizi de birbirimize aktardıklarımız sayesinde yazmıyor muyduk?” (29) diyerek bireyin sosyal çevrenin etkisiyle kendi belleğini oluşturduğuna bir kez daha dikkat çeker. İnsan, sadece başkalarından öğrendiklerini hatırlamaz, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlar. Yazara daha önceden anlatılan Mihrimah Sultan ile Mimar Sinan hikâyesinde olduğu gibi, bu hikâye yazarın belleğinde yer etmiştir ve şimdi de hafızasına kazınan bu aşk hikâyesini paylaşır: “Oraya Mihrimah Sultan’ın sendeki dokunaklı hikâyesi için yeniden gidebilirdin. Yaşananlar yine İstanbul’du sonuçta. Mihrimah... Bu hassas, gücünün ardında aslında büyük bir kırılmalılığı gizleyen kadını o anda yeniden görmeye çalıştın” (156-57). Bu hikâyeyi kendi yorumuyla derinleştiren yazar İstanbul’un “duygu iklimi”ni yaşamaktadır. Sonuç olarak, yaşanan olaylar ortak anıları oluşturur. Anılar sosyal hafızanın bireye kazandırdığı şekliyle var olur. Yani bireysel hafıza ve toplumsal hafıza ilişkisi içindedir. Her iki hafızanın da organizasyonu sosyal deneyimlere bağlıdır.

Ç. İstanbul Sadece Bir Mekân mıdır?

Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman* adlı eserinde insanın, varoluşun ortasına orada bir varlık olarak atıldığını dile getirerek bunun bir seçim ya da tercih sonucu

olmadığını savunur. İnsan, kendi yaşamını bu bırakılmışlık içinde kendi tercihleriyle ve seçimleriyle devam ettirir ve bu da Heidegger'e göre zorunlu bir özgürlük deneyimidir (38-42). Buna göre kendi varlığını gerçekleştirmek zorunda olan insan, tercihler yaparak özgürlüğünü devam ettirmek zorundadır. Levi'nin *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* adlı eserini bu felsefe üzerine kurduğu söylenebilir çünkü bütün roman boyunca gizli ana karakter İstanbul'dur. İstanbul, yazarın doğduğu coğrafyadır ve aynı zamanda da kendi tercihleriyle hayatını devam ettirdiği yerdir. Bu şehir, kişiliğini, dünyaya bakış açısını, inançlarını, kaygılarını ve en önemlisi varlığını oluşturan mekândır. Şehir olarak kazandırdıkları ve kaybettirdikleriyle bir varoluşu yani insanı oluşturur. O zaman yazarın bundan sonra yaşayacağı tecrübe ölüme kadar geçen süreçtir.

Levi'nin kaderini belirleyen başka bir şehirde değil, İstanbul'da doğmaktır ve İstanbul'la beraber gelen tüm duygular onun bireysel hafızasını oluşturur. Roman boyunca dikkatimizi en çok çeken duygu "hüzün" duygusudur, çünkü Levi İstanbul'da hüzün duygusunun ağır bastığını düşünür ve bunun insanlara bir miras bıraktığını dile getirir:

Şimdilik sizinle tek paylaşmak istediğim, şehrimin beni büyüten, dile getirmeye çalıştığım geleneğinin parçası yapan, bildiğim ve aşına olduğum öteki dillerin hiçbirinde içime sinebilecek karşılığını bulamadığım, bulmak da istemediğim duygu: hüzün... İstanbulluların, kendilerini bu yaşlı şehre ait hissedenerin, birlikte yaşamaktan, dahası çoğalmaktan, birbirlerine aktarmaktan gizli bir haz duyduklarına, çok derinlerinde içselleştirdiklerine inandığım hüzün.

(13)

Yazar, İstanbul'la bağdaştırdığı hüznün duygusunun nesilden nesle aktarılan bir duygular mirası olduğunu savunur. Ona göre hüznün duygusunun içinde sadece keder yoktur; hüznün duygusu içinde umudu da barındırır. Hatta hayata daha sıkı bağlanma ve anlam katabilme umudunu içinde saklar. Levi, İstanbul tarihi ile büyüyen insanların hüznün duygusunu taşıdığını ve bu duyguyu içselleştirerek hayatlarına yansıttıklarını düşünür. Böylece hüznün duygusunun insanlara ilham verdiğini ve böylelikle de İstanbul'daki bu özel duygunun kendisinin de ilham kaynağı olduğunu ifade eder.

Toplum getirdikleri ve götürdükleri ile insanın doğumundan itibaren var olan bir çevresel faktördür. Maurice Halbwachs *On Collective Memory* (Kolektif Hafıza Üzerine) adlı eserinde, "toplumsal bellek" kavramının sosyal koşullara dayandığını ifade eder. Beynin fiziksel özelliğinden çok sosyal çerçevenin önemli olduğunu savunan Halbwachs, bireyin belleğini oluştururken sosyal olaylardan etkilendiğini savunur (39). Buna göre *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları*'nda Levi toplumun belirlediği belleği kurgular ve şu an hayatı onun için sanki bir tiyatro sahnesidir. Bu sahne sadece onun bakış açısıyla anlamlanır ve başrolünde de kendisinin oynadığı bir yolculuktur: "Sahne senin sahnendi. Orada bulunan binlerce insan arasında yalnızca senin görebildiğin, yaşayabildiğin, oynayabildiğin bir sahne" (117). Sahnede tek başına oyun oynayan tiyatrocunun edasıyla yoluna devam ederken ruhunda önemli yer kaplayan İstanbul sokakları onun dekoru olur. Bu bağlamda da İstanbul sadece mekân olmaktan çıkıp hayatının bir parçası haline gelir. Bu noktada okur kendini İstanbul sokaklarında yürürken hayal edip yazar rolüne bürünebilir ya da yaşadıklarına mesafe koyarak sadece roman okuduğunun farkına varıp seyirci koltuğuna oturabilir. Anlatıcı, İstanbul sokaklarında gezerken aynı zamanda da bütün geçtiği yerleri iyi bilmektedir. Levi İstanbul'un sokaklarında yürürken son derece

profesyondur; tek tek sokakları ve caddeleri betimleyerek okura çeşitli fotoğraflar sunar.

Yaşadığı karışık duygular vardır elbette, ancak İstanbul, romanın mekânı olduğu için ana karakter o coğrafyanın duygusunu içine alır. Bu duygu birçok farklı unsuru kapsar. Ana karakter şimdiki zamanda geçmişin izlerini taşıyarak yürümektedir. Yürüyüşü esnasında seslerin, şarkıların, mekânların anımsattığı düşünceler eşliğinde, kendi hikâyelerinin yanı sıra o insanların hikâyelerinin de ardına düşer. Gezdiği yerler eşliğinde esasında kendi tarihçesini gözlemleriz. Bu anlamda İstanbul, sorunları ve hatırlattıklarıyla olağandışı duygular yaratır karakterde. Farklı kültürleri yaşayan karakter, Yahudi ailesinde din, dil özelinde birtakım değerlerle büyürken aynı zamanda da Müslüman bir şehir olan İstanbul'da yetişmiştir. Burada önemli olan husus, ağırlıklı olarak Müslüman bir şehir olan İstanbul'un ana karakteri nasıl inşa ettiğidir. İçinde yaşadığı çevre düşünülürse, anlatıcı Kurtuluş ve Feriköy civarlarında, kısmen Hıristiyan sayılabilecek bir İstanbul'da büyür, ama bir yandan da Musevilerin bayram duygusunu bilir. Ramazan, Kurban bayramlarının yanı sıra Noel ve Paskalya'nın duygusunu da hisseder. Bu karışımdan ortaya anlatıcı karakterin İstanbul'u çıkar. İstanbul onun için tek bir din değil, hepsinin kendisinde uyandırdığı hissiyattır.

1. Şehrin Hafızası

İstanbul sadece bir mekân mıdır sorusundan yola çıkarak İstanbul'un yazarın kimlik oluşumunda katkısı göz önünde tutularak bu şehre ait bir hafızanın da varlığından söz edilebilir. İstanbul'da doğmuş olmak ve o şehirde büyümek yazarı şehre dair sayısız anıyla donatmıştır. İstanbul'un hemen her semtinde yaşamına zevk katan özellikler bulur. Anne-baba evinden anneanne ve dedenin bahçeli evine uzanan yolculuklarda ciğerci, kasap, bakkal, balıkçı ve manav tezgâhlarıyla donatılmış

sokaklar onu her daim çocukluk anlarına götürür. Şimdilerde içinde bulunduğu İstanbul her ne kadar değişmiş olsa da birey olarak zihninde yaşadığı İstanbul'a tutunarak unutmamaya çabalar. Mario Levi'nin tabiriyle "şehrin hafızası" bireyin hafızasının oluşumunda önemli derecede etkin bir rol oynar. Şehir, hafızasında yalnızca mekâna dair anıları değil, bu anıların yaşandığı insanları ve onların hafızalarını da barındırır. Şehre hissedilen bağlılık duygusu ise tüm bu yaşananlardan zihinde kalanlarla perçinlenip mekâna dair bir aidiyet hissi oluşturur. İstanbul'a duyulan bağlılık mekânın yazarın zihni üzerindeki tesirini gösterir. Kendini İstanbul'a ait hissetmesine rağmen bu duyguyu bile bazen sorgulamaya yönelir. İstanbul tarihinin insanlar üstündeki etkisini şöyle anlatır:

Matemleriyle yüzleşemeyen insan özgürleşemez, yaşadıklarının hakkını veremez, ölümünü bile anlamlı kılamaz. İstanbul'un tarihi kaybolanların ses verebildiği bir tarih aslında. Ben duyuyorum, hem de çok iyi duyuyorum. Sesler çok derinlerimde yankılanıyor ama duyuyorum. İnsan kendini ancak başkalarının "yazı"sında da görmeyi başardığında, dahası, gizlenenlerin hayatına farklı ihtimaller getireceği fikrine hazır hissettiğinde duyabiliyor, hem de çok iyi duyabiliyor. (32)

Yukarıdaki pasaj, yaşananlara tanık olduğundan, Levi'nin acıların farkında olarak yaşamaya devam ettiğini gösterir. Yazar insanların geçmişleriyle yüzleşmeleri gerektiğini vurgular. Eğer insanlar, geçmişte yaşanan acılarla ve dolayısıyla kaybetme hissini getirdiği yaşlarla yüzleşemezlerse içlerinde bir eksiklik kalır ve asla özgürleşemezler. Bu satırlarda Levi'nin yaşanan tarihi olaylara karşı duyarlı olduğunu da görürüz çünkü Levi, tarih içinde kaybolan, yani bastırılan sesleri duyabildiğini de belirtir. Tarih boyunca iki büyük imparatorluğa ev sahipliği yapmış

olan İstanbul'un içinde onlarca farklı kültür yaşamıştır. Hem Roma hem Osmanlı imparatorluklarına yuva olmuş İstanbul ikisinden de izler taşır. Hepsinin İstanbul'da bir iz bıraktığı düşünülürse İstanbul'da milyonlarca insanın izi yaşamaktadır. Demek ki onca kaybın İstanbul tarihine yazılması da son derece normaldir. İstanbul'un tarihinin yanı sıra kendi kişisel tarihinde yaşadığı deneyimlere de son derece duyarlı olan Levi, o kaybolan tarihin seslerini içinde hissedebildiğini şu cümlelerle gösterir:

Şehrin çok eskilerden kalma surları çoktan yıkıldı. Yerlerine inşa edilen duvarlarla etrafında biriken mezbelelikler sayesinde de daha çok yıkıldı. Ya içimizdekiler? Yoksa... Yoksa asıl yıkılmaları gereken bu yerde yenilerini mi inşa ettik? Daha doğru bir ülkeye hepimizin hakkı yok muydu? Herkesin aidiyetini korkmadan yaşayacağı, birilerinin kendilerini daha ait hissetme hakkını bulmayacağı, birilerininse daha az ait hissetmek zorunda kalmayacağı, bırakılmayacağı bir ülkeye... Sesleri duyuyor musunuz? Siz... Siz aslında hangi şehri yaşadınız? (33)

Kendi iç sesinin yankılandığı yukarıdaki metinde Levi, okura içinde yaşadığı şehrin hangisi olduğunu sorar. Her insanın doğumundan ölümüne kadar geçen evrede ailesinden ve çevresinden edindiği bilgiler ve kültürel edinimler ile bir bellek oluşturduğunu kabul edersek İstanbul şehrinin de herkeste farklı yaşandığını ve herkesin kalbinde farklı bir yeri olduğunu vurgulamak ister. Daha az ait hissetmek zorunda bırakılmayacağı bir toplum hayali kurarken şimdiki zamandan geçmişteki yaşama hüznü bakar. Son seksen-yüz yılda yapılan hataların oluşturduğu bir küskünlük olduğunu anlatmaya çalışırken iktidarların yanlışları ve aldatmaları sonucu bu hüznü yaşadığını gözlemleriz. Peki bütün bunların yanı sıra yazarın "içimizdeki duvarlar" olarak nitelendirdiği nedir? İnsanın kendi duvarlarını

yıkmasının ne kadar sancılı bir süreç olduğunu yazarın çıktığı yolculukta görürüz. Bu duvarları öncelikle topluma ait hissedebilmek için insan kendisi yaratır, ama sonrasında da toplumun diğer üyeleri kendilerinden farklı olanı ötekileştirerek bu duvarları örerler. Levi bu duvarları yaratanların başkaları olduğunu da hissettirir çünkü sözlerinin içinde sitem duygusu vardır.

2. Şehrin Duygu Dili

Toplumsal belleği etkileyen bir diğer unsur ise konuşulan dildir. Konuşulan dil insanların iletişimini sağlar. Peki, Levi'nin dili nedir? Halbwachs'ın belirttiği gibi kolektif hafıza sosyal bir yapılandırma. Sosyal yapılanmayı en çok etkileyen unsur dil olduğuna göre, dilin hafızanın oluşumunda etkisi büyüktür. Levi'nin yetiştiği ortamda İspanyol Yahudilerinin konuştuğu Ladino dili hâkimiyetini gösterir. Dedesi ve anneanesi günlük yaşamda Ladino dilini kullanırlar, çünkü "o dilde doğmuşlar, doğurmuşlar, duygularını birbirlerine yaşatmışlar, dünyalarını kurmuşlardı. Sahiciliklerini ancak böyle yaşayabilirlerdi" (172) diye söz eder bu durumdan Levi. Dedesinin ve anneanesinin kendilerini en rahat ve samimi ifade edebilecekleri dilin Ladino olmasına rağmen Emirgân'daki çay bahçesinde seslerini çok yükseltmeden konuşmaya çalışmaları, yazarda olumsuz bir duygusal miras olarak kalır. Toplumda çoğunluğu oluşturan kesimin yaşayış biçimleri, kullandıkları dil, araç ve gereçler azınlıkta kalan kesim için bir baskı unsuru oluşturabilir. Çoğunluğa uyum sağlama mecburiyeti, onların dillerini özgürce yaşama hakkını ellerinden alır. İçinde yaşadığı tüm bu toplumsal koşullar yazarın Türkçeye sarılmasına sebep olmuştur. Günlük yaşamda başka diller konuşabilmesine rağmen ana dili olarak Türkçeyi seçmiş, hatta bu doğrultuda zorunlu bir tercih yapmıştır diyebiliriz. Başka dil konuşurken hissettiği çekingenlik duygusunun önüne geçebilmek için Levi Türkçeyi benimser. Türkçeyi benimsemesinin başka bir sebebi de yabancılaşma duygusunu olabildiğince aza

indirmektir. Türk kültürü içinde yabancı duygusunu hissetmemek için ve İstanbulluların konuştuğu şekliyle konuşabilmek için çok çaba harcar. Bu çabaları sonucunda Türkçenin onun duygu dili haline geldiğini görürüz. Başka bir deyişle Türkçeyi o kadar iyi öğrenir ki duygularını ifade etmede kullandığı temel araç olur.

Roland Barthes, “Göstergibilim ve Şehircilik” başlıklı makalesinde, şehrin bir söylem olduğunu belirtir ve şöyle devam eder: “Bu söylem de gerçekten bir dildir: Şehir sakinleriyle konuşur; biz, içinde bulunduğumuz kenti konuşuruz; bunu orada yaşayarak, orada dolaşarak, ona bakarak yaparız ” (209). Barthes’in kurduğu bu benzerlikten yola çıkarak şehrin de bir dil olduğunu söyleyebiliriz. O şehirde yaşayan, dolaşan ve o şehri seyreden kişi de bir şekilde o dille konuşur. Şehirdeki insanlar o şehri anlama, anlatma ve betimleme yoluyla şehrin dilini kullanırlar.

Dedesinin öldüğü ev çocukluğunun, ilk gençlik yıllarının geçtiği yer olduğu için Levi açısından duygusu çok farklıdır. “Duygusal coğrafyanın sınırlarının, her anlamdaki sınırlarının yavaş yavaş, tarihin anlattıkları ve anlattırdıklarıyla çizildiği ev...” ifadesinde duygularının daha o zamandan oluştuğunu gösterir. “Dünyanın farklı dillerine o dillerin duygularıyla açılmayı da o evde öğrenecektin, sakınmaların farklı yüzlerini, suskunlukların dillerini de...” (24) diyerek aile kültüründen gelen İbranice ve Ladino dillerini öğrendiğini gösterir. Bu dilleri sadece öğrenmekle kalmayıp onların duygularını da öğrendiğini dile getirir, fakat bir yandan da ailesinin bu dilleri toplum içinde konuşurken temkinli olduğunu hatırlatır. Suskunluk dili burada göze çarpan farklı bir ayrıntıdır. Yazar dillerinde temkinli olan insanların yanı sıra bir de duygularını hiç dile getiremeyen insanların var olduğundan bahseder.

Toplumun yaşattığı baskılar sonucu düşüncelerini ifade edemeyen insanların susmayı tercih ettiğinin altını çizer: “Çok dilliliğin yanında, dilsizliğin dilini de... Dilsizliğin acısını yaşamayı da... Yaşadığın, kendini inşa ettiğin coğrafyada, başka dilsizliklere

mahkûm edilenlere, dillerinden sürgünlerini anlatamayanlara kendini bu yüzden mi bu kadar yakın hissedecektin zamanla?” (24-25). İnsanların sadece yabancı bir dil konuştukları için kendilerini bastırmalarından bahsetmez, aynı zamanda Türkçe konuşarak da olsa insanların kendi özgür iradeleri ile seslerini duyuramadığına dikkat çeker.

Yazara göre İstanbul’un yaşattığı ve insanlar üzerinde oluşturduğu bir duygu dilinin olduğu açıktır. Bu aynı zamanda İstanbul’a has bir dildir ve ancak o coğrafyada yaşayan insanların anlayabileceği bir olgudur.

3. Bir Göç Şehri

İçimdeki İstanbul Fotoğrafları’nda yaşanan acılar sonrasında ödenen bedellerin Levi üzerindeki etkisi anlatılır. Ödenen en önemli bedellerden biri de İstanbul’da yaşanan göç hikâyeleridir. Levi roman boyunca iki türlü göçten bahseder. Birincisi İstanbul içinde bir yerden bir yere taşınma durumudur. İkincisi ise İstanbul’a şehir dışından ya da yurt dışından gelen göçler ile İstanbul’dan göç edişlerdir.

“İstanbul’un tarihi biraz da göçün tarihiydi. Bu şehirde hayatı süresince hep aynı evde kalabilmiş hiçbir insan çıkmamıştı karşına. Her göç bir matem, bir ölümü doğurmuştu” (22) sözleriyle dedesinin hayatı boyunca birden fazla eve taşındığını göstermek ister. Hasköy’deki evde dünyaya gelen dedesi Göztepe’deki evde hayata gözlerini yumar. İnsanların İstanbul’un hayat akışında bir yerlerden bir yerlere sürüklendiğini anlatır ve bu sürüklenme, arkasında, hüznü bırakır. Bu kadar kalabalık nüfuslu bir şehirde taşınma durumu normal gibi gözükebilir ama yazar bazı göçlerin de zorunlu olduğunu anlatır. Yürüyüşü esnasında dedesinin hayatının bir bölümünün geçtiği Asmalımescit Sokağı’na gelir ve dedesinin annesiyle beraber zorunlu olarak Şişli Bomonti’deki eve taşınma hikâyesini hatırlar. O yıllarda apartmanın girişinde

bir genelev açılmıştır ve bu durum dedesini rahatsız etmeye başlar. Yine de ekmek parasını kazanmaya çalıştığı ve zor günler geçirdiği için taşınmayı düşünmez. Bir gün genelev sahiplerinin, kızını kaçıırıp çalıştırmayı planladıklarını duymasıyla hemen taşınma işlemlerine koyulur. “Şehrin başka, daha güvenli bilecekleri bir bölgesine gitmekten, hem de apar topar gitmekten başka çareleri kalmamıştı. Bomonti’deki bahçeli küçük apartman dairesi hayatlarına böyle girmişti işte” (39).

Levi “göç şehri” kavramının içinde hem kazanç hem kayıp olduğunu savunur, ancak göç içinde daha çok kayıp bulunduğunu ifade eder. “Aldıkları ve verdikleriyle... Gelenleri ve gidenleriyle...” (29) sözleriyle göçün kattıkları kadar götürdükleri olduğunu da dile getirir. İstanbul’un bir göçler şehri olduğunu her fırsatta dile getiren Levi kendisinin de bir göç insanı olduğunu düşünür. “Ruh göçlerinin insanı... Belki de bu nedenle göçlerin mirasını taşımak senin için bir kaderdi” (58) sözleri Levi’nin atalarından kalan göç mirasını ifade eder. Tarihin akışı içinde atalarının büyük umutlarla geldiği İstanbul topraklarının kültürel mirasını taşıması gerektiğine inanır. Bütün bu tarihi miras kişiliğinin oluşumunda önemli bir rol oynar.

Doğduğu coğrafya, yaşadığı duygu iklimi, ait olma ve olamama hissiyatı, çocukluğu, yetişkinliği, kısacası ne yaşanırsa yaşansın İstanbul yazara şefkat veren konumunda durur. Onu bırakmayan, onun da bırakmadığı İstanbul, tıpkı bir sevgiliye benzer. İstanbul, sadece doğum yeri değil, kimliğini oluşturduğu ve kimliğini kazanırken tercih ettiği yerdir. Kısacası İstanbul, Levi’nin kimliğini oluşturan temel yapı taşlarından biridir.

SONUÇ

1986 yılında yayımlanan ilk romanından bu yana Türkiye'deki edebiyat dünyasının içinde yer alan Mario Levi, çağdaş Türkçe edebiyatın en önemli yazarlarından. Yazarlığa başladığı günden beri İstanbul ve İstanbul'da yaşanan hayat hikâyelerini konu alan Levi'nin yapıtları toplumsal ve siyasal sorunların edebiyatın gündemine taşınmasıyla dikkat çeker.

Mario Levi'nin romanlarında kimlik konusunun temel bir sorunsal olduğu ve yazarın bu konuyu tüm romanlarında tutarlı bir şekilde ele aldığı görülür. Levi, bütün eserlerinde, karakterlerin geçmişleri, çocukluk dönemleri ve aile ilişkileri ile toplumun kişi üzerindeki etkisi üzerinde durur ve böylece bu deneyimlerin yetişkinlik döneminde, kendi kişiliğini oluşturma ve yaşadıkları çevreyle uyum sağlayabilme konularında belirleyici bir öge olduğuna işaret eder.

Bir İstanbul Yahudisi olan Levi, romanlarının merkezine, konu olarak İstanbul'da yaşayan azınlıkların hikâyelerini alır ve onları hayata bağlayan İstanbul, bir anlamda bütün romanlarının gizli kahramanıdır. Toplumsal konularda son derece duyarlı olan bu karakterler gerçekleştirdikleri samimi arkadaşlıklarıyla İstanbul'u yaşamaya çalışsalar da ülkenin tarihi ve iktidarların kararları sonucu oluşan baskılarla psikolojik bakımdan kişiliklerinde zayıflıklar meydana gelir.

Levi'nin edebiyatçı kişiliğiyle öne çıkarttığı bu erkek karakterler, çoğunluğu Müslüman olan toplumda kaderlerini yaşarken ödedikleri bedeller ömür boyu sürer. İzak'ın oğlu Nedi İzak'a "Kendine hep yalan söyledin. Düşüncelerine, hayallerine karşın ne yaptın? İstedğin bu muydu? Sen bu muydun? Şimdi kendini nereye koyuyorsun?" (497) diye sorar. Levi'nin *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları*'nda bu sorunun yanıtının bu olduğu varsayılabilir:

Yaşayacağız... Elimizden geldiğince... Yaslarımızla,
kırıklıklarımızla, umutlarımızla... İsyanlarımız ve öfkelerimizle...
Korkularımızla da baş edebilmek için... Gizlemeden, gizlenmeden,
vuzuhla... Kendimiz için... Kendimiz olabilelim diye... Bu şehir
için... Bu şehir için... Bu şehir için... Başka nereye gideceğiz? (372)

Bu ifadelerde ikisinin de yaşadığı zaman diliminde ödemek zorunda olduğu bedel okurla paylaşılır. İstanbul'da yaşamayı ve kalmayı tercih eden bu erkek karakterler, kendi seçimleri sonucu iyi ya da kötü bedel ödedikleri için kimlik oluşumunda sıkıntı yaşarlar.

Hrant Dink cinayetinden sonra kendi sosyal medya hesabında ilk defa “artık bu ülkeden gitme vakti geldi mi?” diye hüznü bir yorum paylaştı da bu soruyu kısa bir süre içinde zihninden sildiğini söyleyen Levi, İstanbul'a bağlılığı ve gerçek anlamda İstanbul'u yaşadığını romanlarına yansıtır. *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları*'nda bununla ilgili duygularını şöyle dile getirir: “Soruyu sormaya mecbur kalmak bile içini nasıl acıtmıştı. Kendin için bu soruyu bir daha sormamayı temenni etmiştin. O gitmemişti çünkü sen de gitmemeliydin” (22). Ülkeden gitmek yerine İstanbul'da kalarak yaşamına devam eder, çünkü kaderini paylaşıp daha anlatacakları vardır.

Bunların yanı sıra Levi eserlerinde bireylerin birden fazla kimliği olduğuna dikkat çeker. Birden fazla kimlik olmasının kayıp değil kazanç olması gerektiğine inanır. Örneğin İzak'ın İstanbulluluk duygusunun yanı sıra Yahudi olması ve Fenerbahçe takımını tutması kimliğini oluşturan öğelerdendir. Sadece bir tane kimlik değil, taşıdığı birden fazla kimliğin karışımı onun kimliğini meydana getirir. Levi bu konuda bilinçli bir tercih yapar. Günümüzde bazı toplumların dayattığı tek kimlik politikalarına karşı çıktığı eserlerinde görürüz. Levi bu tek kimlikli olma

dayatmasını reddeder ve insanların kimliğini oluştururken bir kimlik ile sınırlı kalınmaması gerektiğini savunur. İnsan kendini tanımlarken tek bir kimlik ile sınırlı kalamayacağı gibi zaman içinde farklı kimlikler de edinebilir. Bu bağlamda Levi, bu durumun günümüzde farklılaştığını kendi hayatından örnekler vererek aktarır. Claude Lévi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür* adlı eserinin “İlerlemenin İkili Anlamı” başlıklı makalesinde bireylerin dış dünyayı algılamasında sınırların hâkim olduğunu ve bu sınırların dışına çıkmadıklarını savunur:

[D]oğduğumuz günden beri, bilinçli ya da bilinçsiz binbir yolla çevremiz birtakım değer yargılarına, güdümlenmelere (verilen eğitim yoluyla benimsediğimiz, uygarlığımızın tarihsel oluşumunun düşünsel bakışını içeren) ilgi merkezlerine dayanan, karmaşık bir başvuru sistemini, sanki bunlar olmaksızın bu uygarlık düşünülemezmiş ya da gerçek davranışlarla çelişirmiş gibi zorla kafamıza sokar. (38)

Burada da belirtildiği gibi, Mario Levi'nin eserlerinin karakterlerinde göstermeye çalıştığı kendi hayatından da yola çıkarak, insanların dayatmalar karşısında tekil bir kimlik oluşturmak zorunda olmadıklarıdır. Bir insan yaşadığı coğrafya ve kültürün etkisi altına girebilir ancak kendi benliğini bulurken birden fazla kimlik sahibi olabilir.

Levi'nin *Karanlık Çökerken Neredeydiniz* ve *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları* adlı eserlerinde hem toplumun dayattığı kimliğe karşı çıkan, hem de bu baskı ve dayatmalar karşındaki, sıkışmışlıklarının farkına varıp kendi benliğini oluşturan karakterler ön plandadır.

KAYNAKLAR

- Ashcroft, Bill, Gareth Griffith ve Helen Tiffin. *The Empire Writes Back*. Londra ve New York: Routledge, 1989.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Barthes, Roland. “Göstergebilim ve Şehircilik”. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005. (206-18).
- Bilgin, Nuri. *İnsan İlişkileri ve Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2001.
- Budak, Ali. “Karanlık Çökerken Neredeydiniz Romanında ‘Kimlik Sorunları’ ve Kimlik Yapıcı Bir Mekân Olarak İstanbul”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 46 (Ağustos-Ekim 2010): 77-106.
- Chambers, Iain. *Göç, Kültür, Kimlik*. Çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Connerton, Paul. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Çavuş, Elçin. “10 Romanla İstanbul’u Okumak”. 26.07.2012. <http://www.sabitfikir.com/dosyalar/10-romanla-istanbulu-okumak>
- Derrida, Jacques. “Teoriyi İzlemek”. *Teoriden Sonra Hayat*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2003. 1-52.
- Doğan, Sibel. “Mario Levi ile Söyleşi: ‘Yazarlık karanlık bir mağaraya inmek gibidir’ ”. 22.11.2013. <http://www.notosoloji.com/mario-levi-yazarlik-karanlik-bir-magaraya-inmek-gibidir/>
- Geçtan, Engin. *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2004.

Hızlan, Doğan. “Dünya Edebiyatçıları İstanbul’u Nasıl Anlattılar”. 8.02.2013.

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22548028.asp>

İleri, Selim. “Birçok yazarın anlattığı İstanbul şanslı bir şehir”. 8.10.2013.

<http://www.sabah.com.tr/magazin/2013/10/08/bircok-yazarin-anlattigi-istanbul-sansli-bir-sehir#>

Levi, Mario. “Hatırlamak acıtır, ama anlatmak özgürleştirir”. Söyleşiyi yapan: Faruk

Şüyün. 26.01.2009. <http://www.dunya.com/ozel-dosyalar/hatirlamak-acitir-ama-anlatmak-ozgurlestirir-34804h.htm>

———. *İçimdeki İstanbul Fotoğrafları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

———. *Karanlık Çökerken Neredeydiniz*. İstanbul: Doğan Kitap: 2009.

———. *Lunapark Kapandı*. İstanbul: Doğan Kitap: 2005.

———. “Mario Levi: ‘Coğrafya Kaderdir’ ”. Söyleşiyi yapan: Karel Valansi.

2.10.2013. <http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=88508#Ukx0K4YvlqV>

———. “Mario Levi ile Röportaj: ‘Bir daha İstanbul Bir Masaldı gibi bir roman yazmayacağım’ ”. Söyleşiyi yapan: Pelin Ayan. 2.01.2002.

http://www.biglook.com/Biggistanbul/kultur/rop_aktv1.asp?aa_Id=21

———. “Mario Levi ile Söyleşi: *Size Pandispanya Yaptım*”. Söyleşiyi yapan: İzzet

Çapa. 1.10.2013. <http://www.hurriyet.com.tr/magazin/magazinhatti/24802374.asp>

———. “Mario Levi: ‘İyiliği Arıyorum’ ” Söyleşiyi yapan: Gamze Akdemir.

Cumhuriyet Kitap. 17.12.2015. 14

“Mario, Levi”. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001. Cilt 2. 541.

Lévi-Strauss, Claude. “İlerlemenin İkili Anlamı”. *İrk, Tarih ve Kültür*. Çev. Haldun Bayrı ve diğer. İstanbul: Metis Yayınları, 1997. 30-46.

Miroğlu, Orhan. “Mario Levi ve Bir Şaheser: İstanbul Bir Masaldı”. 27.07.2014.

<http://www.duzceyerelhaber.com/Orhan-MiROGLU/26929-Mario-Levi-ve-bir-saheser-iSTANBUL-BiR-MASALDI>

Övet, Talha. “Avrupa ‘Öteki’si”. *Stratejik Öngörü* 11 (Haziran 2007): 94-103.

Ricouer, Paul. *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çev. M. Emin Özcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Nurkan Dikmen, 1981 yılında İstanbul'da doğdu. 2000 yılında Sakıp Sabancı Anadolu Lisesi'nden, 2004 yılında İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri Edebiyatı İngiliz Dili ve Edebiyatı'ndan mezun oldu. 2012 yılından bu yana Bilgi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat yüksek lisans programında öğrenim görmeye başlayan Dikmen, Özyeğin Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda İngilizce öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.